F55
nim 3
s. 77

Hindrikson, E.
Kiriklikkude mälestusmärkide registreerimistöö Märjamaa kihelkonna üle. Tartu ülikooli üliõpilase töö juhendaja (prof O. Sild) märkustega
1934-1935
140 l
26 joonist. ja 15 fotoga

1

KIRIKULKKUDE MÄLESTUSMÄRKIDE REGISTREERIMISTÖÖ

MÄRJAMAA

KIHELKONNA ÜLE SUVEL 1934 JA 1935

E. HINDRIKSON.

Vis pitpl. l. 21.

USUTEADUSKONNA
Ristiusu Arkeoloogia Muuseum
III. № 121

8 ostetud fotogr. postkaarti
7 algupärast fotot 4 X 6 ½.

2

Foto nr. 1.

Missugune on kõige varem teada?

2.

I

Kas on Märjamaa kirikul ja abikirikul, kabelil, õpetajamajal jne. kiri ehk aastaarv seinal? uksel? tuulelipul? ristil? jne. Kus kohal see just seisab ja missugune on tähttäheline kirja sisu? Millal on kirik, abikirik, kabelid, õpetajamaja ehitatud, mis materjalist ja kui suured nad on? Kas on kirik ja teised sarnased ehitised torniga ehk ilma? Kellele on kirik, abikirik jne. pühendatud?

Märjamaa kirikul abikirikut ei ole, samuti puudub ka kabel. Viimase kohta on mitmetes visitatsiooni protokollideski märkus, et ta puudub (visit. prot. 1828 / 7. juunil / p. 4. ja varemateski)

Täpsat kiriku ehitamise aastat pole teada, kuna kirikul pole mingit kirja, mis seda ütleks, ei seintel, ustel, ega mujal. Rist on tehtud männipuust ja on kaetud värvimata tsinkplekiga, millel pole mingit kirja / õpet. J. Lääne[x)] sõnade järele /. Pealegi on praegune rist tehtud kiriku viimasel remondil 1932. aastal. Küll on aga kiriku

---

x) Õpetaja Jaan Lääne – vaata „Isikud"

põhjapoolsel seinal uue kohale kunagi hiljem asetatud paekivist ovaalne plaat järgmise kirjaga:

DEO trIn VnI
perseCtIssIMo. In
qVo Vno soLo Vero
IVsto spes saLVsqVe
nostra

Jumalale kolmainsale täiuslikumale. Kelles ühes ainsas tõelises õiges meie lootus ja päästmine.

1740.

(Vaata koopia I)

Millal see plaat kiriku seinale on asetatud ja mille puhul, selle kohta puuduvad igasugused andmed. Plaat on müüritud kirikumüüri sisse ja kinnitatud kahe raudpoldiga (= lüpriinaelaga). Kuna plaat ja tema kiri väga saladuslik tundub, siis on püütud kirja ka seletada. Õpetaja Lööne arvates on teksti sisse peidetud plaadi ülesseadmise aasta. Nimelt on teistest tähtedest suurematel tähtedel ka rooma numbrite väärtus. Nii peame eraldama tekstist DIVIC IIMIVVLVVLVV—, millised liites annavad arvu 1740, mis peaks olemagi tahvli asetamise aasta. Rahva seas on aga tahvel äratanud teatud kartust. On jutt liikumas, mille järele kirik pidavat kokku langema, kui keegi „ära loeb" nimetatud tahvlil leiduva teksti.

E. G. R.[x] (vaata „Lühendid") järele on kivist

x) lhk. 112, ptk. 44.

Lühendid on sele-
tatud peatükis
all „Lühendid"

kirik ehitatud 13. sajandi lõpul. A. Kb. I (v. „L")
mainib samuti kiriku ehitamise aastat (Gründung)
ja mahutab selle „circa XIII" sajandisse. Esimest
korda kantakse „Merjamaa" kirikule raamatusse
aastal 1715 (A. Kb. I). 1364. aastal räägitakse
õpetaja nimetamisest Märjamaal s. „zu Marjema"
– E.G.R. lhk 112. s. 1686. aastal on kiriku restau-
reerimine. Millises ulatuses see ette võetakse, pole
E.G.R. järele teada. Visit. prot. 1641. aastal 13.
märtsil nõuab kiriku parandamist, sest seda on
vaja altari ilustisel, kantslil, pinkidel, ustel ja ka-
tusel. Ka kirikuõue müüri parandamine on vajali-
ne – „et mitte õnnetust ei juhtuks" (visit. prot. 1641./
13. III / p. 6.). Nähtavasti on siin selle käsu täitmine.
Kiriku korrast ära olemisega on visitaatoreil alati tege-
mist, seepärast ei ole imestada ka nii pikaldane
käsu täitmine. 1699. aasta visit. prot. märgib lagunemi-
se tunnuseid ainult pastoraadi juures (visit. prot.
1699./ 17. jaanuaril / p. 12.). 1871. aastal ehitatak-
se kirikule uus torn, mille kivist osa 12 sülda
ja puuosa 14 sülda kõrge. Kas ümberehita-
mine ka põhiplaani tornil muutis, pole tea-
da, samuti pole teada ka vana torni mõõ-
teid.

Ei ole selge!

Praegune pastoraat on ehitatud 18. sajandi teisel poolel. Andmed nii eelmise, s.o. vana pastoraadi põlemise, kui ka praeguse ehitamise kohta lahkvad lahku. E.G.R. järele on pastoraat maha põlenud 1716. aastal. Huvitaval kombel visitaatorid 1739. aastal (10. juulil) tulekahjust juttu ei tee, sest nähtavasti ei otsita mingeid dokumente. Visit. prot. p. 3. räägib koguni, et kirik ja pastoraat vajavat remonti. 1768. aasta visitaatoreile selgub juba lugu (2. juulil). Visit. prot. p. 7.-s on öeldud: „Es wären keine" (s.o. documenta) „A⁰ 1719 wären sie mit Pastorath verbrand." Praegune pastoraat on ehitatud paekivist. Ehitamise aasta kohta on kahesugused andmed. E.G.R. järele on ta ehitatud 1798. aastal. Õpet. Haller'i kroonika[x)] teab pastoraadi olevat ehitatud 1749.-51. ja ümberehitused on toimunud 1794.-98. Haller'i andmed paistavad tõenäolisemad, kuna ka 1768. aasta visit. prot.-s p. 5. leiab kiriku ja pastoraadi korras olevat. Mis materjalist oli vana pastoraat, pole

---

x) Vaata „Allikad"

teada. Ei saa ka öelda, et pastoraat oleks maani põlenud, sest 1739. aasta visitaatorid ei märka üldse tulekahju, küll aga üldist lagunemist ja korratust. Ka pole teada, kus mujal elutses pastor tulekahjust uue pastoraadi ehitamiseni, mis omakorda ei lase tule tekitatud kahju kuigi suurena pidada.

Nagu mainitud, on kirik ehitatud umbes 13. sajandi lõpus. Ehitus on paekivist, pikkus ilma torni ja käärkambrita 33,5 m*) (idast läände) ja laius 17 m (põhjast lõuna). Torni pikkus on 8,75 m (OW) ja laius 7,45 m (NS); ja käärkambri pikkus on 7,65 m (NS) ja laius 6,25 m (OW). Nii on kiriku pikkus koos torni ja käärkambriga 48,5 m. Kiriku müüride paksus on väga kõikuv: N, W ja S müürid on 1,85 m paksud, O müür 1,7 m, torni aluse ruumi ja kirikulaeva vaheline müür 1,6 m ja käärkambri müürid 0,75 m. Katus on kaetud sindlitega, torni puuosa on 1932. aastast saadik kaetud värvimata tsinkplekiga; selle ajani oli ka torn kaetud sindlitega.

Õpetajamaja asub kirikust umbes paarsada meetrit loode poole. Elumaja, kuhu on

---

*) Mõõted väljast.

Orient.: 8. IX. Mar. Matju

mahutatud ka koguduse kantselei, pikkus on 30 m ja laius 14 m, ehitatud paekivist. Kõrvalhooneteks on tall, laut, vana laut (praegu tarvitamiskõlbmatu – ilma porandata ja lagunenud), pesuköök ja kuur. Elumaja on ühekordne ühe katusealuse toaga kummaski otsas

Õpetaja Haller oma kroonikas arvab kiriku olevat pühendatud Maarjale (Maria'le). Seda arvamist on avaldatud juba 1699. aasta visit. prot.-is – kirik on pühendatud Marie'le. /visit. prot. 1699. /17. jaan./ p. 1./ Viimasest võib siis olla tuletatud ka vanus protokolles esinev „Mariemah" nimetus. Haller jälgib nime arenemist järgmiselt: Mariamah, Merjama (Märg maa, Marja maa), Maarja maa → Määrja maa (Hainrce valla dialekti järele). „Määrja maast" võib edasi olla arenenud „Märjamaa" (praegune nimi) „ä" häälikü lühenemise tõttu. A. KB. I toob kirikunime all järgmist: St. Mariae nativitatis, Mergemaha.

Mis jaoks see oli või on?

Selle avause kohta pole midagi erilist teada. Kas tal üldse mingit otstarvet on, ei tea. Nagu näha joon. nr. 1., on altar paekivi müür, millise kokku ehitamist altari tagamüüriga vahest ei peetud vajalikuks. Igatahes pole selle avause ülesannet teada.

II Millal ja mis materjalist on valmistatud kiriku altar (ehk altarid, kui veel vanu tarvitamata olemas)? Millist on altari laud või alus (resp. kas ei ole keskaegset altarikivi, millel ristid nurkadel ehk keskel)?

Millal Märjamaa kiriku altar on ehitatud, selle kohta pole mingeid andmeid vanades kirjades. Samuti pole selle kohta ka kuulda mingeid teatmeid rahva hulgas. Pole isegi teada seda, kas ta on pärit katoliku ajast, või on ta ehitatud pärast usupuhastuse läbiviimist ka meie maal.

Altari alus on valmistatud paekivist müürina, mille paksus 30 cm ja kujult püstnulik avausega ühes pikemas küljes (ida poole) /: vaata altari plaanjoonis — joon. nr. 1. /: Teistest altaritest keegi midagi ei tea, küll aga on alles altari vana võre, kahjuks aga ainult osalt, kuna teine osa on mitmetel juhtudel kannatada saanud ja ära lõhutud /: pikemalt sellest vaata küsimus IV /.

Eelpool kirjeldatud müürile on asetatud lihtne igasuguste märkide ja kirjadeta kuusepuust laud mõõtudes 235 cm x 135 cm. Altari ees on kaheastmeline kaartrepp, puust nagu selle all põrandki altarivõrega piiratud. Altari võre on puust kumine lihtsate liistega nurkadel, polsterdatud nii põlvitamise aste kui ka võre pealt. Viimasele kuluvad ka liturgilis-

tes värvides katted. Muidu altari-ruumi põrand on vaga um-
palgi kivimus paekivist.

Keskaegsest altarikivist pole mingeid teateid.

cf. Neuman!

160 zł

cf. B.

III Mida kujutab altari pilt, kelle töö ta on ja mis aastast? Kui altaris mitu pilti ja nikerdused on, siis kõik täielikult kirjeldada!

Altari pilte on kirikus kaks: üks neist asub Altariruumi põhjapoolsel seinal, milline varemalt on võetud altarist ja asetatud seinale. Millal on see ümberasetus toimunud, pole teada, samuti nii pole teada altari uue pildi altarisse asetamise / ka mitte maalimise / aega.

Altari vana pilt kujutab ristilöödud Jeesust. Risti all on kaks naist ja üks mees, arvatavasti kujutatud Jeesuse ema, Maarja Mahdaleena ja Jeesuse armsaim jünger. Tagaplaanil on näha linn /, mis peab küll kujutama Jerusalemma linna / peenete tervavate tornidega – loojuva päikese punetaval horisondil on neid nüsnda 7. Pildi autor ei ole meister, seda nähtub nii maalimise tehnikast kui ka kompositsioonist. Autor ja maalimise aeg on teadmata. Maalitud on ta puule. / vaata foto nr. 2. /

Praegu on altaris teine pilt, mis maalitud lõuendile. Pole teada ka selle pildi autorit, ei ka maalimise ega altarisse asetamise aastat. Pilt kujutab ristilöödud Jeesust tumedal taeva-taustal. Risti otsale on kinnitatud lelt, millel kiri J N R J. Igatahes peab seda pilti hindama kunstiliselt paremaks eelmisest / vaata fotod nr. nr. 3a ja 7 /.

Ristija Johannes

Mõlemad pildid on ovaalsed, läbimõõdud 150 cm ja 115 cm. Vanemale pildile on tehtud seinale riputamiseks lihtne puust raam, kuna altaris pildil on nikerdatud puust raam (viinamarjad) ja hulk nikerdusi. Nikerduste hulka kuuluvad ka puust kujud, millest ühes servas Mooses käsutahvlitega ja teises servas Jeesus [redacted] karjasekepiga ja lambatallega. Meetri kõrgused kujud on mõnekümnesentimeetrikõrgustel alustel. Üleval nurkadel on vapid: ühel pool Taube vapp ja teisel pool Saltza vapp. Üleval veel on kolm ingli kuju, mis väha väiksemad Moosese ja Jeesuse [redacted] kujudest. Nikerdused ja kujud on värvitud pruuniks, kuna pilti piirav viinamarja kobarate ja lehtede pärg on kuldvärvi ja vappidel tarvitatud kuld-, hõbe- ja pruuni värvi

Nikerdused paistavad olevat jaotatud kahte ossa: alumine ja ülemine. Alumise osa alusel on värvitud ki-ci pruunile alusele kuldvärviga. Siia nikerduste rühma kuuluvad Moosese ja Jeesuse [redacted] kujud, altaripildi raam ja mitmesuguseid asju kujutavad nikerdused kujude kohal ja kujude ja pildi raami vahel. Selle grupi peal on ülemine nikerduste osa, millel jälle on omaette alus. Siia rühma kuulub kolm ingli kujutust ja eelmainitud vapid. Vahed on täidetud mitmesuguste nikerdustega, mille motiiwid võetud taimeriigist – stiliseeritud lehed. (vaata fotod nr.nr. 3a ja 7)

Nikerdused toetuvad alla altarilaua nurkale ja

tahapoole vertikaalsele palgile.

Nagu mainisin eelpool, on teadmata altaripiltide maalimise kui ka üksikute piltide tarvitusele võtmise aasta. Samuti pole teada ka altaripilti ümbritseva nikerduste-raami valmistamise ja kirikusse asetamise täpne aeg. Mingisuguseid aastaarve nikerdustel ei leidu.

/. Väide nikerduste valmistamise aja kohta vastuses IV-le küsimusele./.

IV Missugused kirjad leiduvad altaril, altari pildil, altari võrel, ja mis aastast, kui kiri ise seda ei ütle?

Kirjadest altari juures juttu tehes leiame selliseid ainult eelmise küsimuse vastuses mainitud nikerduste alumise rühma alusel ja altari vanal võrel.

Nikerduste alumise rühma alusel on järgmine kiri maalitud kuldvärviga pruunile pinnale):

Godt zu Ehren und der Kirchen zu Zier. Hadt der Hoch Edell gebohren gestrenger Vest und Manhaffter. H. HEERR Antonÿ Friderich von. Saltza. ErbH: auf Paÿkül und Lechts: Ihro Königl. Maÿst. zu Schweden wohl bedienter Capitem von der infanter: und die H. Edele Gebohrenehr u. Tugentreiche, F. Dorothea Taube verehret.

Nii ei too kiri kahjuks ühtki aastaarvu. Karuse õpetaja Ernst Lüdigi x) arvamise järele / kuuldud õpet. Läänelt /. peab see kiri kuuluma Rootsi kuninganna Christine aega, kuna ta olevat ainuke, keda on kutsutud „Ihro Königl. Mayst. zu Schweden". Nii arvab õpet. Lüdig selle kirja kuuluvat

---

x) Ernst Lüdig – ~~vaata~~ „Isikud"

umbes aastasse 1700.

Umbes 40-50 aastat tagasi (õpet. Lääne väide; nii siis umbes aastal 1885 - 1895) on altari-võresid vahetatud. Vanast altarivõrest, mis on kolmes osas: kaks osa kolme ja üks nelja tahvliga, on järgi üks pilt terwena ja üks katki (Jeremias). Teised tahvlid on kõik kaduma läinud, kuna raamid on katki. Allesolevatel osadel on järgmised kirjad:

1. (kolme-tahvline) S:MATTHIAS. | S: JOHANNES. |
S: JACOBUS MINOR.

2. (kolme-tahvline) JEREMIAS. | DER HERR THVT. |
WOHLDENFRO

3. (neljatahvline) S: SIMON. | S: JVTASTHADDAUS |
S: STEPHANVS. | S: JOHANNES: DTEVFR

Ülaltoodud kirjad on võõritud raamidele, kuna tahvlitel on olnud arvatavasti ainult pildid (nagu alalhoidunud tahvlitelgi). JEREMIAS'e pilt on risti katki. Selle kõrval-tahvel kirjaga DER HERR THVT. kujutab nähtavasti Jakobi unenägu. Selle naaberrundu pealkiri nähtavasti on poolik. Nelja-tahvlises osas on selgelt näha, et praegu nähaolevad kirjad on restaureeritud, ülemaalitud. Teise tahvli kirja juures on vanem kiri alt nähtav, nimelt: S: JVDASTHADDÆVS.

Samal raamil leiduva viimase tahvli kiri on ilmselt rängalt lühendatud, küll vist ruumi nappuse tõttu; täielikult oleks see: „S: Johannes der Täufer" (resp. „Teufer").

Mis ajast see altarivõre pärit on, selle kohta pole mingeid teatmeid, kuna ka kirjad otseselt midagi ei ütle.

Inventarinimestikke tuleb nõuda!

Kelle valitud nad on?

vt lk. 21.

V Mis materjalist on kantsel ehk kantslid (kui neid mitu) ja mis aastast nad on ?

Märjamaa kiriku kantsel asetseb kiriku põhjapoolse seina ääres triumfkaare all. Kantsel on puust ja on asetatud 132 cm kõrguse neljatahulise raudkivist posti otsa. Kantslisse viiv trepp on puust, millel umbes meetrikõrgune äär. /. trepi käsipuu /. Kantsel on tehtud kuusepuust, kuna ilustised ja nikerdused arvatavasti mõnest kõvemast puusordist. Kuna kõik on tugevalt üle värvitud, siis on praegu võimata puusorti kindlaks määrata, kuna ka mingeid teateid selle kohta pole.

Kantslikatusel leiduv pelikan kolme pojaga laseb küll oletada, et ta on võrdlemisi vana, ometi pole selle kohta mingeid kindlaid tõendusi. Samuti pole teada, kas kantsli on lasknud ehitada koguduse ise või on selle keegi kinkinud kirikule. Kantsli katusel asub küll kaks vappi, kuid mingeid kirjasid pole. Nii ei ole mingeid andmeid kantsli saamise kohta. /. foto nr 3. /

Terve lõui või osa lõbi, päras ei keha.

S. O. Katkas

VI Missugused pildid, kujud resp. nikerdused ja kirjad leiduvad kantslil ning kantslikatusel ja missugused värvid esinevad?

Kantsli põhi-plaan on kuusnurk, mille üks külg on vastu seina ja ühest tuleb trepp kantslisse; nii jääb üle neli tahku, milledel igal ühel üks evangelist: Matteus, Markus, Luukas ja Johannes. Need on reljeefkujud üle värvitud. Hakates neid vaatlema kirikulaevas põhjapoolse seina poolt, leiame järgmised reljeefkujud: I tahul Matteus lapsega, selle kõrval allpool pirnid, II tahul Markus lõviga, all-pool ananas, III tahul Luukas härja peaga, all-pool viinamarja kobar, IV tahul Johannes pelikaniga, all-pool õunad (apelsinid)!
Iga evangelisti kõrval üleval pool on ingli pea tiibadega.

Praegu ei ole kantslil mingeid kirjasid evangelistide all, need on olnud seal aga enne viimast remonti kirikus, siis aga üle värvitud /. 1933. aastal — siseremondi ajal /. Enne seda on igal reljeefkujul olnud all nimi eelmises lõikes toodud korras /. alus: õpet. J. Lääne seletus /.

Nagu juba mainitud, on kantsli trepi käsipuuks-võreks madal /umb. meetrikõrgune/ seinake. Selle küljel asub järgmine kiri, mis kaheksanurksele mustale pinnale maalitud valgete tähtedega.

Ec SA:AM: 1 CAP
Rüffe Betrößt ünd
schone nicht Erhöbe
Deine Stimme wie eine
Poßaüne ünd Verkün-
dige meinem Volck ihr
übertreten ünd dem
Haüße Jacob ihre
Sünde

Kiri on võetud Jes. 58,1.
/ koopia II /.

Kantslis on seinale riputatud raamiga tahvel järgmise kirjaga:

Õndsad on need,
kes Jumala sõna
kuulevad ja seda
tallele panevad
Luuk. 11.28. / koopia III /.

See tahvel on pandud kantslisse 1923. /resp 1924./ aastal endise rarsakeelse asemel, mis nagu selgi on punni roamiga mustal tahvlil kaunab värvitud kuld-kirja. Saksakeelse tahvli tekst on järgmine:

EBR·AM· 13·V·17·

Gehòrchet Eüren
Lehrern, und Folget
Ihnen / den̄ ſie wachen
über eüre Seelen, als die
da Rechenſchafft dafür
geben ſollen, aüff daſz ſie
daſz mit Freüden thün,
ünd nicht mit Seüffzen,
den̄ daſz iſt eüch nicht güt.

Tekst võetud Ebr. 13 17.
/. koopia IV /.

Kantsli katuse servadel on inglipead tiibadega, nagu need olid evangelistide kohal kantslikülgedelgi. Reljeefnikerdus kujutab kahte laiali tiiba, millede kohal keskel pea. Serval, mis on paralleelne kiriku lõunapoolse seinaga on kaks vappi, esiküljega lõuna-poole.

Läänepool on parun Üxküla vapp ja idapool Flemmingite vapp. /vaata joonised vr. nr. 3 ja 4/.

Kas ei ole võimalik
nimetähtedest nime tea-
da saada.

VII Mis materjalist, mis ajast ja missuguste kujutuste ning kirjadega on ristimisastjad ehk vaagnad? Mitu neid on? Kas leidub veel kusagil katolikuaegne ristimiskivi?

Ristimisvaagnaid on tarvitusel üks hõbedast / vaata foto nr. 5 /. Põhiploan sel vaagnal on ovaalne, otstes on pidemed. Välisküljel on kaheksa ovaalset väljapoole kumerat pinnaosa, mis piiratud ovaaljoonega, mille sees mitmesugused kujutused: 1. mees kepiga, 2. kilp tähtedega „W.W.", 3. kilp tähtedega „A.D.W.", 4. naine ja kirik, 5. üksik mees, 6. üksik naine, 7. mees kepiga, 8. naine. Vaagna serval on tähed M, E ja W / vaata joonis nr. 26. / graveeritult ja aastaarv 1733 kribituna.

Peale selle on kirikul veel kaks ristimisvaagnat, milliseid aga praegu elavate inimeste mälestuste järele on tarvitatud raha korjamise bekkidena. / Lähemalt nende bekkide üle IX küsimuse vastuses /.

Katolikuaegsest ristimiskivist ei ole midagi teada.

vanad vaagnad tulevad ka siia! Milliseid? Teadaolevad ja olemasolevad on ju siia paigutatud! Olen kirjeldanud neid, mis on. Rohkem seal üldse polegi, kuidas saab siis siin veel mälestust, pilte teha

ei kirjeldust ega pilti

On omets! Foto 3 a -l on konsole-
vad lohtrid pildistatud

VIII Mis materjalist, ajast ja missuguse kirjaga on kroonlühtreid ning lühtreid ja mitu neid on?

Altaril asub neli paari lühtreid. Üks paar on suured, umbes meetrikõrgused hõbedast, täidetud liivaga. Neil suurtel massiivsete alustega lühtritel pole peal ei mingit kirja ega aastaarvu. /foto III 3a: altarilaual äämised suured küünlajalad!/.

Ühel paaril väiksemat lühtritest puuduvad samuti igasugused kirjad ja aastaarvud.

Seevastu on kaks paari väiksemaid lühtreid kirjadega. Ühel paaril on järgmine kiri graveeritud /mõlemal lühtril sama/: „Wol: Chris: v. Brümmer. Charlotte. Doro: Brümmer. Gebo: v. Anrep. 1782 31. 7/8. lo." — Teisel paaril on graveeritud samuti mõlemale lühtrile sama järgmine kiri: „Geschenk der Gräfin Elise Sievers-Kasty an die Kirche von Merjama. 1899" — Nagu kirjad näitavad, on lühtrite kinkijateks kohalikud rikkamad aadlisoost koguduseliikmed.

Kirikus on kolm laest alla rippuvat kroonlühtrit. Üks neist asub altari-ruumis, kaks kirikulaevas.

Altariruumis asuval kroonlühtril on 30 küünla aset. Tema alumisel, s.o. suuremal kuulil /vaata foto Nr. 3 [ja nr 3a]/ on järgmine kiri:

18 $\frac{25}{5}$ 68 Pastor Pezolt 18 $\frac{25}{5}$ 83 ?

XXV

Andenken vom Merjamaschen Kirchspiel

a. d.

Krönungsfeier Alexander III 18 $\frac{15}{5}$ 83

General Lieutenant Graf Karl Sievers zu Kasty

/Juhin tähelepanu vastuolu peale: „1868 – 1883" ja „XXV"! Selgitamiseks pole siin ruumi./ ?

Kõnesolev lühter on vaskplekist ja kingitud kirikule 1883. aastal.

Kirikulaevas asub kaks väiksemat kroonlühtrit. Altaripoolse kroonlühtri kohta, mis on massiivne vaskist 8 küünlaasemega, pole midagi teada. Teine, samuti massiivne vaskist 8 küünlaasemega kroonlühter on kingitud 1933. aastal Märjamaa kaupmehe Vokk'i poolt /õpet. Lääne seletus/.

Peale nende asetseb kirikuseintel kuus lühtrit, igaühel kolm küünlaaset. Neist viis on kingitud õpe-

taja Halleri (1896-1910) aegsete leerilaste poolt ühekaupa. 1933. aastal ostis kogudus ühe juurde.

Kui 1933. aastal kirikusse sisse seati elektrivalgustus, siis pandi ka lühtritesse elektriküünlad. Ainult altari kahele suurele hõbelühtrile kuuluvad praegugi veel loomulikud küünlad. Peale selle on ka rida elektrilampe asetatud nii kooridele kui ka oreli juurde, nii et lisa valgustust vaja pole. 1935. aastal pandi ka üks lamp altaripildi valgustamiseks. See on asetatud altaripildi raami külge valgustussuunaga ainult altaripildile.

/Elektri valgustuse sisseseade pühitsemine toimus 1933. aasta sügisel surnutepühal.

Peale nende, millest kõnet oli eespool, tuleb Märjamaa kiriku omanduseks pugeda ka neid tarvitusest eemale jäänud küünlajalgu, mis arvatud muinsuskaitse alla. Väga tõenäoline, et need pole säilinud kõigis osades, eriti tahaks seda väita vasklühtrite kohta, mis massiivsemad, siledad, nähtavasti treitud; viimaste juurde kuulub ka osa, mida on tarvitatud küünla tõstmiseks (vaata foto nr. 4. taga, keskel). Nähe vanemad paistavad olevat

hõbeplekist lühtreid mitmesuguste reljeefsete ilustistega /. vaata foto nr. 4. esimene rida /. Neid on säilinud 2 paari.

Kahjuks pole nende lühtrite kohta mingeid märkmeid, samuti puuduvad neil ka igasugused pealkirjad.

cf. Neumann!

Kas on see au ali-
mas.

IX Mis materjalist, ajast ja mis kirjadega on karikad, kannud, pateenid, krutsifiksid ja muud kirikuriistad ja palju neid on?

Alates armulaua-riistadega, pean mainima, et Marjamaa kirikul on armulaua-riistu vanemast ajast, mis iseg tarvitamisel asendatud uuematega. Samuti on siin olemas ka haigete armulauale võtmiseks erikomplekt riistu.

Kõige vanemaks tuleb pidada tinast karikaid ja pateeni (foto nr 5. ees paremal nurgas) Ühel karikal pole küljes mingeid märke ega kirju. Selle karika päritolu ja saamislugu pole samuti teada. Teisel karikal on aga selgesti näha mitmed märgid koos aastaarvudega. Viimaste järele peab arvama, et karikas on pärit 1680. aastast. Karika põhja alla on pressitud üks kord ristikujutus ja kaks korda joonis nr 2. B märgitud kujutis. Tinast pateenil on kolm söörmärki. Ühel neist märkidest on aastaarv 1708, mis nähtavasti märgib pateeni valmistamisaastat. Teisel märgil on muuseas tähed P ja R ja V, samuti number 4 ja rist. /vaata joon. nr. 2c ja D; võrdle joonis nr. 26./

Vanaduse järjekorda silmas pidades peaks järgmisena nimetama tsibooriumi. See hõbedast riistake (foto nr. 5. keskel) kannab pealkirja „Wilhelm Heindrich von Brümmer", Brümmerite vappi – kilbil 3 nelja: kaks üleval, üks all, rüütli peakate tiibadega, millede vahel nell – ja aastaarvu „1781"

Need asjaolud näitavad, et tsiboorium on kingitud kirikule kohaliku koguduse aadlisoost liige W. H. v. Brümmer 1781. aastal.

Ilma aastaarvudeta, kuid siia järgnevasse ajaga kuuluvaks tuleb pidada üht munaja kehaga hõbe karikat (foto nr. 5. vasakul nurgas) ja hõbe pateeni, millel sovval allpool kiri: „MARGAMA KIRCH"

1824. aastal on kirik uueks omanduseks saanud seest kullatud hõbekarika. Pole teada, kas selle keegi kinkinud on, või on selle kogudus ostnud koos ühe pateeniga. Kiri on järgmine (gooti tähtedega):
„1824 Wicht mit dem Teller 44 loth." Raske on aga selgeks teha, missuguse taldrikuga kõnesolev karikas koos on kaalutud – kas eelmises lõikes mainitud taldrikuga (foto nr. 5. üleval, kannu peal) või seni mainimata praegu tarvitusel oleva pateeniga (foto nr. 5, ees keskel) Viimane on hõbedast seest kullatud ilma

igasuguste kirjadeta /. Karikas vaata foto nr. 5. taga keskel väiksem/

Kõige vanem alalolev veini kann on kaanega, hõbedast, kannas keha peal kirja „den 12 ten Mai 1860". Kingitus paistab ta olevat /. alus: kiri peal/. kuid kinkija isikut pole teada /. foto nr. 5. taga, vasakult II /.

Paari aasta pärast saab kirik kingitusena uue kannu pealkirjaga „G: E: v. S: 31 März 1862." Tegemist on siin kinkijana arvatavasti Elise von Sievers'iga Kasti mõisast. Kann on hõbedast, seest kullatud. Seda kannu tarvitatakse praegugi. Samuti tarvitatakse teist kannu praegu, millel kiri „G: K: v. S: 12 Juli 1873." Kinkija isik on tõenäoliselt Kasti mõisnik Karl von Sievers. See kann on nii ajult kui suuruselt täiesti sarnane eelmisele /. foto nr. 5. taga nurkades /.

Praegu tarvitusel olev karikas on hõbedast, seest kullatud, ilma igasuguste kirjadeta. Kuna ja kuidas see karikas kogudusele on saanud, pole teada. /. foto nr. 5. taga, praegu tarvitusel oleva kannu kõrval /.

Eelmainitutele lisaks tuleb lugeda armulaua-riistu haigete jaoks. Siia komplekti kuuluvad järgmised asjad: karikas, pudel, tsiboorium, pateen, lühtrid ja krutsifiks.

Kus asub see
[illegible] nimestik?

Nende asjade jaoks on puukast, mis seest kaetud riidega ja väljast nahaga. Praegu on alles ka veel vana haigete armulaua-riistade kast. Riistad aga puuduvad. Kas praegused on ümber tehtud vanadest riistadest, on teadmata. Teada on vaid nii palju, et kõne all olevad riistad on toodud Tartust, pole teada aga millal. /Vaata foto nr. 6/. Kõik need riistad mahutatakse eelnimetatud kasti koos väikese punase tekikesega, millel kuldnarmad.

Krutsifiks altaril on puust. Rist on värvitud mustaks, millele on asetatud Kristuse kuju valgeks värvitult. Kristus on kujutatud ristil surnuna, pea kaldunud vähe võrra paremale, parem jalg vasaku peal kinnitatud risti külge ühe naelaga, samuti on naelapead kujutatud peopesades ja piigi haav rinnas paremal pool. Krutsifiksi ees asub altaril pult piibli jaoks.

Märjamaa kirikus on kojandusbekkidena tarvitusel kaks valgest vasest ristimisvaagnat. Õpetaja ja vanemate koguduseliikmete väidete järele on neid tarvitatud alati kojandusbekkidena. 1775. aasta ~~inventari~~ inventari nimestikus leidub märkus nende bekkide kohta, mis ühe neist nimetab ristimisvaagnaks pealkirjaga Anna Martens. 1775. aastast leiame esimese märkuse nende riistade kohta.

Need ristimisvaagnad on läbimõõdult üks 57 cm ja teine 56 cm. Suuremal on põhjal reljeef pilt Aadama, Eeva, hea- ja kurjatundmise puu, õuna ja maoga. Põhja tõusval serval /=küljel/ on nimi „ANNA MARTENS" /vaata koopia nr V/. Vaagna laial serval on kujutatud reljeef-selt seitse hüppavat kitse /vaata foto nr. 8./ vasakul Vaagna läbimõõt servast servani on diameetraalselt 57 cm. Teise vaagna läbimõõt on 56 cm. Selle põhjal on ringis ümber viinamarja kobaraist ja lehist pärg, ja servel on tulbiõitest ornament. Nende vahel on kaks ringkirja isesuguste tähtedega /vaata koopia nr VI/. Aastaarve nimetatud aijadel peal ei ole.

X Mis materjalist ja ajast, mis kujude ja kirjadega on ristpalk (+trabes), kus seda olemas? Kas on veel teisi ristpalke olemas?

Märjamaa kirikul pole ristpalki, millest küsimuses juttu, triumfkaare kohal. Küll aga on kirikulaevas kaks palki, mis jagavad kirikulaeva kolmeks. Neil palkidel keskel on rist / vaata foto nr. 9 /. Nad ei ulatu aga üldse otstega laekaartele, küll aga toetavad nad kooride kandepostidele. Kirjasid ja muid kujutusi pole.

X) Mis jaoks need veenvad olid?

See on õpet. St. arvamus. Arvatavasti on need siis olnud põhjendused veenvad, nagu need ju praegugi katol. kirikus mitte puuses on

X |

XI Kas on olemas kirikuseintes nishe ja seinakappisid ning milleks neid arvatavasti on tarvitatud?

Märjamaa kiriku torniruumis on kaks nishi. Üks vist on N-, teine S-seinas. Põrandalt on nad 120 cm-kõrgusel. Laius /. mõlemad nishid on ühesuurused/. on 37 cm, kõrgus 45 cm ja sügavus 30 cm. Kujult on nad sarnased tavalise lihtsa maja ristlõikele. /. Vaata joonis nr. 5./. Õpetaja Sternfeldti *) arvates võisid siin asetseda veenõud /. katoliku ajal/.

Kirikulaevas on üks nishidest kiriku N-seinas umbes 185 cm torniruumi (W-) seinast. Põrandalt on see 70 cm-kõrgusel. Kujult on ta rööpküliku sarnane (avaus), kuid nurgad on ümargused ja otsad vähe kitsamad keskpaigust. Avause kõrgus on umbes 100 cm ja laius 125 cm. Sügavus on 85 cm /. Vaata joonis nr. 6. a ja b/.

Triumfkaare juures nii N- kui ka S-seinas on ligi kolme meetri kõrgused (ukse asemed), sügavus umbes 15 cm. S-seinas on selle sisse mahutatud puust riidenagi viie puust pulgaga. Pulkade alusele lauale on sisse lõigatud umbes 3 mm sügavune kiri: „SABLA-KARL". Kuna see nagi ?

---

*) Õpetaja Sternfeld, Aleksander – vaata „Isikud"

sinna on paigutatud, pole praegusel Märjamaa õpetajal teada. Tundmata on ka isik, kelle mälestuseks ta sinna on paigutatud, samuti ka see, kes selle sinna on paigutanud. Kõnesolev ukse ase on ühe küljega vastu triumfkaart, ja tema laius on 217 cm. 12 cm-kaugusel W-poolsest servast ja 90 cm-kõrgusel põrandalt on 30 cm-kõrgune, 43 cm-laiune ja 30 cm-sügavune nish. /Vaata joonis nr. 7./

Nagu juba tähendatud, on N-seinas ka sarnane ukse ase, süvend, kuid seal pole ei süidenagi, ei ka väikest nishi; muidu on ta sümmeetriline S-seinas asuva süvendiga.

/Õpetaja Lääne arvates on eelmainitud nishe tarvitatud kujude mahutamiseks ja kirikuriistade hoidmiseks. Missuguseid kujusid siin on mõeldud, millal need kirikust kõrvaldatud ja kuhu viidud, pole teada. Igatahes pole Märjamaa kiriku juures praegu mingisuguseid kujusid /väljaarvatud altaris, milliseid siin aga kuidagi arvesse tulla ei saa/.

Seinakappisid Märjamaa kirikus pole. Küll aga on kiriku N-seinas kitsas paekivist trepp, mis

viib ülesse lae võlvide peale. Sellesse käiku viib uks kantsli tagant. Trepi kojas all asetsevad mitmed varemad lauluraamatud eelmisest, s.o. 19. sajandist, peale selle hulk risu. Siin seisavad ka VIII-s küsimuses mainitud muinsuskaitse all olevad küünlajalad. Nagu varemini mainitud, pole N-seinas Märjamaa kirikul ühtki akent. Vähe valgust trepikäiku laseb ~10 cm-laiune ja ~60 cm-kõrgune avaus, mis sissepoole igas suunas laiemaks läheb.

Kas ei ole hauaplaadid ja kui, siis on maetud? ?

XII Missuguste kujutuste ja kirjadega on hauakivid ehk hauad, sarkofaagid ja muud hauamärgid kirikus ja abikirikus?

Haudarid kirikus pole. Altari ruumi põrandas on kaks kulunud epitaafi, neist lähemalt XIV-s küsimuses. Kolm epitaafi on altari-ruumi põrandalt võl- ja võetud ja paigutatud altaritagusesse seina, mis on kaetud laudseinaga / selle tõttu nende kohta pole võimalik esitada andmeid /.

Altari ruumi alune on õõnes. Õpetaja Halleri ajal on leitud sealt üks vana südiratt, mis arvatavasti edasi on müüdud Peterburi muuseumile. Praegu on see ruum täidetud liivaga / õpet. Lääne andmed /.

on küs, kus maetud.

V. küs XII

Kas seal on epitaafe või aga hauaplaadid?

Kas kirju neil on või on olnud?

Pole teada. Praegu igatahes pole näha mingeid jälgi kirjade olemisest.

XIII Kas on kiriku all vana krüpta ja teisi hauakambreid olemas ja mis on neist teada? Kes on sinna maetud? Missuguseid kirju leidub seal?

Kiriku all, altari-ruumi alune oli õpetaja Halleri ajal õõnes, nagu mainisin juba eelmises küsimuses. Mis otstarbeks sealt leitud südikätti kunagi oli kasutatud, pole teada. Kahelda tuleb, kas kiriku all oli just matusepaik. Üksikud hauad on seal olnud, seda tõendab sealt välja kaevatud surnuluude hulk, mis nüüd koos sealt välja ammutatud mullaga on kuhjatud käärkambri otsa. See kõik on kaetud omakorda mullaga, ja praegu on muru-kate kõik matnud. Kuna praegu veel altariruumi põrandas on kaks ja sinna sisse paigutatud kolm epitaafi, siis on selge, et altari alla on maetud vähemalt viis surnut. Kahjuks pole teada, kes need on olnud, kes sinna on maetud, kuna epitaafid, mis veel põrandas, on kulunud sedavõrd, et pole võimalik ära tunda ühtki vappi.

Hauakambritest pole mingeid andmeid.

Mingisuguseid kirjasid epitaafidel pole leida.

vapp!

Kelle vapp!

XIV Mis materjalist, kas vapiga ehk ilma, mis pildi ja kirjaga on kirikus, abikirikus, kabelites leiduvad epitaafid (eestikeelsed kuni 1861 aastani ehk võimaluse korral kuni 1870 a., ladinakeelsed kõik, muukeelsed kuni 1830 a.)?

Altari ruumis leidub kaks epitaafi. Kummagi kohta pole teada midagi lähemat, nagu päritolu (kelle asetatud ≠ kellele) ja asetamise aega. Ka pole võimalik epitaafidelt midagi lugeda. Üks alalolev epitaaf asub altariruumis S-poolsel serval. Epitaafi suurus on sentimeetrites 249 x 180. Paekivist on ta, millele raiutud keskele üks suur vapp? ja äärtele ~10 vähemat. Epitaaf on olnud aga põrandas nii kaua juba, et pealkäimisest on kulunud kõik vapid tundmatuseni. Nende kunagist olemist võib praegu kindlaks määrata ainult üksikute piirjoonete abil. Kas epitaafil on olnud ka mingeid kirjaid, seda pole võimalik üldse kindlaks teha.

Teine epitaaf on vähe loodepool. Suuruselt ta palju ei erine eelmainitust. Tema pind on sentimeetrites[2] 269 x 177. Sellel epitaafil on palvetava rüütli kujutus. Rüütli paremal pool all on tema kiiver

mis andmetel?

Vist Lääne suulistel andmetel. Dokumente selle kohta mingeid pole.

ja vasakul pool kindad risti. Rüütli ees all on praegu näha mingi suurem pind, mis kunagi kindlasti on kannud kirja. Nüüd on see aga kulunud täiesti siledaks. Servadel on võimalik ära tunda, et seal on olnud mitmesuguseid vappe umbes kuus tükki, kuid kõik on kulunud tuntamatuseni. Epitaaf on paekivist ja asub alusega triumfkaare all altari poole, nii et ülemine osa ulatub kirikulaeva./ vaata foto nr. 3./

lk. nr. 39.

XV Mis aastast, mis kirjadega ja kui rasked on kirikukellad?

Märjamaa kiriku tornis on praegu üks kell, mis ~~[illegible]~~ kannab aastaarvu 1899.

/Enne on olnud tornis kaks kella; üks neist on kaalunud 10 punda ja teine 42 punda. Üks neist on kunagi lõhki löödud, siis on lastud teha uus kell, kuna vanad on müüdud 1929. aastal „Tegurei" valukojale Tartus. (?)

Uue kella raskus on 48 punda 30 naela. Ta on torni ülespandud nii, et löömisel liigub kella tila.

Üleval serval kannab kell aastaarvu „1899" ja kirja „MERJAMA". All serval on eestikeelne kiri „Au olgu Jumalale kõrges ja maa peal rahu"

/Kellade raskuste kohta andmed kirikumehelt Karl Weber'ilt, kes sünd. 23. dets. 1853. a. ja ametis 1897. aastast saadik./

XVI Missugused monumentaalkirjad leiduvad muidu veel kirikus, abikirikus jne., näiteks: seintel, ustel, pinkidel, orelil, piltidel jne.?

Kui monumentaalkirjade alla mitte paigutada juba varemini mainitud ovaalset plaati rahva hulgas nii salapärase kuulsuse omandanud kirjaga kiriku N-seinal ukse kohal ja samuti mitte altari pildi all olevat kirja (millest kõnet oli juba IV-s küsimuses), ja milline otsuselt tahab ära märkida ainult pildi raami, nende toredate nikerduste kinkijat, siis ei leidu mingeid sarnaseid kirju Maarjamaa kirikus ei seintel, ustel, pinkidel, orelil, piltidel (kuna neid Maarjamaa kirikus pole enam kui altari-pilt altaris ja altari vana pilt altari ruumi N-seinal, neil kummalgi pole mingeid kirjasid, nagu seda nägime juba varemini), ega mujalgi.

Eelmainitud ovaalse plaadi üle on I-s küsimuses ja altari pildi raamil leiduva kirja kohta IV-s küsimuses.

XVII Missugused hauakirjad on kiriku ümber olevatel haudadel (eestikeelsed kuni 1861 resp. 1870 a., ladinakeelsed kõik, muukeelsed kuni 1830 a.)? Kas on need kirjad lamavatel hauakividel, või ristidel, või sammastel ja miskujulised on need plaadid, ristid ning sambad? Kes on need maetud isikud olnud, kui hauakivi seda ei ütle?

Märjamaa kiriku ümber on kogunenud surnuaed, mille pikkus praegu 150-200 meetrit ja laius umbes 50 meetrit. Edelapoolne nurk (kiriku orientatsioon!)*) sellest on hoopis lage. Võimalik, et sinna üldse maetud polegi, samuti aga on võimalik, et sealsed hauad on jäänud korratusse ja hooldajateta on nad tehtud maapinnaga ühetasaseks. Kogu surnuaed on olnud väga korratus seisundis enne õpet. Lääne ametisse tulemist, nüüd on olukord palju paranenud /. õpet. Lääne andmetel /.

Kõige vanem hauamärk asub Tornist N-pool umbes paarkümmend meetrit. See on paekivist rist, mis aegade jooksul vähe viltu vajunud. Risti esikülg vaatab itta ja kannab kirja: „DI·R·IKSONN" ; /. koopia VIII /. selle all teine

---

*) Ilmakaarte määramisel olen võtnud aluseks kiriku arendit, nimetades altaripoolset osa idapoolseks; selle järele teised ilmakaared.

rida: „ANNO 16Ɑ3". Ilmselt selge on, et aasta-arvu tuleb lugeda „1603". Nii on vanim hauamärk Märjamaa surnuaial pärit 17. sajandi esimestest aastatest. Kes too isik on olnud, kellele see rist hauale on pandud, selle kohta ei tea kiriku arhiiv midagi ütelda. Risti harud on ühepikkused, otstest vähe laiemad kui keskpaigast. Risti esikülje ette on kasvanud puud. /Vaata foto nr.10./

Hauamärgil leiduvate aastaarvude järele on vanuselt järgmine paekivist rist, mis kannab aastaarvu 1646. Risti ülemine haru, millel ka aastaarv, on küll ära murdunud, kuid on selge, et ta kunagi on kuulunud nii kokku nagu ta praegu on. Murdumisel on kild pealispinnast ära kadunud, mille tõttu ka kiri on lõhutud (aimatava kirja osa punktjoonega). Kiri on järgmine:

1646

DIESER STEIN GEHÖ
RET HER MICK IHAN
VND SEIN ERBEN
ALSE
MATTIES
IHAN
SIMEN
HANS
IAACK

/Koopia IX/

Siin on tegemist nähtavasti perekonna kaubamärgiga, kusjuures ristil loetletud isikud ei tarvitse veel sugugi surnud olla.

See rist on juba hoopis teissugune välimuselt, kui seda oli eelmine. Risti põhitüüp jääb endiseks, ainult tuleb lisaks alumisele harule veel tugisammas / vaata küsimus XXII, ristitüüpe /.

Kes on olnud see „HER MICK IHAN"? Madalasoost pole ta kindlasti olnud, sest siis oleks seda olnud märgitud ristile vastava tiitliga ja ei mitte ainult nimetusega „HER" (=Herr). Siiski on Mick Ihan kuulunud nende hulka, kellele sel ajal tuli ütelda „härra"; nii siis pidi ta kuidagi kuuluma kuhugi mõisasse arvestatavamate isikute hulka. Kiriku archiiv ei tule siin appi.

Järgmisel aastal on pandud samasugune rist eelmainitu lähedale järgmise kirjaga:

1647
MOSEKVLL PETT
TONNES
IHAN
IVRGEN

/ koopia X /

Kus on Koopiad?

nv! [illegible] kae

Pole teada ka, kes see Mosekull Pett on olnud. Paistab aga, et siin on tahetud järele aimata Mick Thani risti, kuna ka siin nähtavasti on loetelnud Mosekull Pett'i järeltulijaid.

Koopiatel võime jälgida seni mainitud hauamärkide kirjade juures järgmist. Kõige vanemal ristil on kiri kaunis kohmakas. Ulatudes risti pinnast ligi sentimeetri kõrgusele, on ta aga siiski küllalt tugev olnud vastu seisma aegadele./ vaata koopia VIII /. 1646. ja 1647. aasta ristidel on kirjad väga sarnased. Paistab, et nende ~~ristide~~ meistriks on olnud üks ja sama isik. Kiri on sisse raiutud, tähed juba hulk paindunumad. Nimede paigutus pole alati olnud ühtlane: kord on peetud silmas sümmeetriat, kord jälle kirja vasakpoolset serva./ vaata koopiat IX ja X /.

Hoopis põõsaste vahele ära kadunud on suur paekivi rist õige tagasihoidliku kirjaga. Kaks esimest tähte on vähe kõrgemad teistest. Tähtede joon on umbes kaks mm lai ja sama sügav. Kiri on järgmine:

M ⊔ SPOIT:i
1720

Rist on pärit ilmselt 1720.-st aastast. Kirja raiujaks pole aga nähtavasti olnud keegi vilunud käsi. Kes siia maetud, ei ole teada. / vaata koopia XI /

Esimest korda on tarvitusele võetud hauaplaat 19. sajandi alul. Kiriku juures leiame paekivist plaadil järgmise kirja:

IOHAÑA. MARG: WILH:
MEDER geb: HAKEN.

Geb: MDCCLXXII d: 29ten März
Gest: MDCCCII d: 9ten December.
ICH. LIEGE. UND. SCHLAFE. Ps: IV. v. 9.

G: ET. A: C: HAKEN. ECC:

/ koopia XII /

Nagu surnute register vastavast aastast teatab, on ülalmainitud Meder tolleaegse õpetaja Mederi abikaasa, Johaña Margaretha Wilhelmine Meder gebor: Hacken – nii seisab nimi vastavas surnute registris.

/Teine suur hauakivi on pandud parun Taube hauale, kelle võimust tema elu ajal jutustab juba hauakivi

lühike kiri. Sisse raiutud on paekivi plaati järgmine tekst :

HIER RUHETS HOCHWOHLGEBOHRN
HERR MANRICHTER
BARON
LUDWIG VON TAUBE
gebohren den 27 ten DECMBR 1766
gestorben den 9 ten SEPTE
ALT 45 IAHR 8 MONA

/ koopia XIII /

Nagu näeme, ei anna hauakivi selget pilti, mis vanaks too Ludwig von Taube on saanud. Kivil on parempoolne alumine nurk ära murdunud ja koha pealt kaduma läinud; sellel puuduval nurgal seisab surma aasta. Ilmne on, et surma kuupäev on 9-s september. Väga palju kindlust ei anna ka järgmine rida, kus juttu on mehe vanadusest. Seal võib olla 45 ja 43. Tõenäolisem on, et Ludwig von Taube on surnud 45 aastaselt, kuna 1809. aasta surnute register ei maini teda surnuna. Nii langeb surma aasta 1811. aasta peale.

Paekivist plaadil on ka järgmine kiri:

HEDWIG.IOHAÑASOPHIA
MEDER
Geboh: den 8 ten Novembr: 1808.
Gestorb: den 1ten Januar. 1819.

See üheteistkümne aastane Hedvig Johanna Sophia Meder kuulub nähtavasti õpetaja Mederi perekonda ./. koopia XIV ./.

Suurele paekivi plaadile on raiutud järgmine kiri:

IULIANA : OTTILIA: HAKEN
geboh: den:10 ten Juli. 1790.
gestrb: den: 3 ten April. 1820.

Nimetatud Juliana Ottilia Haken kuulub õpetaja Benedict Gottlieb Hakeni perekonda, olles tema tütar ./. koopia XV ./.

Ühel mitmeti purunenud paekivist hauaplaadil, millest osa kaduma on läind, on järgi järgmine kiri:

ST

gebohrne PR

geb: den 13 Febr: 1802.

gest: den 4 Apr: 1825.

/ koopia XVI /

Kes maetu on, pole võimalik kindlaks teha.

Seni võisime hauamärkidelt /: kiviristidelt ja hauda katvatelt paekivi plaatidelt /: lugeda ainult saksakeelseid tekste. 19. sajandi keskpaik toob tarvitusele hauamärkidena viimasel ajal unustusse vajunud ristid, mõnd ag. kivi asemel rauast.

Teineteise läheduses leiame kaks raudristi vertikaalsete kirjadega. Risti vertikaalsel sambal on andmed maetu kohta, kuna horisontaalsel sambal on maetu nimi. /Esimesel, vanemal ristil on järgmine kiri:

Siin
Jumma
la rahhu
ga
Waimoi
sast. Met
sa ülle
watja.
Johann Johannson.
Sün: 1785
25. Webr.
Sur: 1847
6. Juli.

/: koopia XVII :/

Teisel raudristil on järgmine kiri:

Sün
Juma-
la rah-
hus
Tisch-
ler,
Matthias Zimmermann.
s. 1791.
7. sept.
ȿ. 1855.
4. Janu
W. 63 a.
3 k. 28 p.
8 l. 5 p. 3 t

(koopia XVIII).

Viimasel ristil, kust eelmisele sarnaselt leiame maetu kohta ametialalisi märkmeid, on lisaks sünni ja surma tähtpäevadele veel välja arvutatud maetu elatud aeg päevade täpsusega. Peale nime on viimaselt ristilt leida ka maetu järeltuli-

jäte arvu kohta andmeid: tal on olnud kaheksa last / l. /, neist viis poega / p. / ja kolm tütart / t. /.

Hoopis hilisemast ajast paistab pärit olevat mustast graniidist rist, mille aluskivil on järgmine süvendkiri:

Siin hingab
Prüdik Lemberg
sünd. 1797, surnd. 22. Märts. 1864.
Jehowa on mu jägu, ütleb minu
hing; seepärast tahan ma tema
peale loota. Laul 3,24.

Millal rist hauale on asetatud, pole teada; igatahes paistab tõenäoline, et seda pole tehtud mitte aastal 1864, küll aga kümnekondi aastaid hiljem. Kes maetu on, pole teada. / koopia XIX /.

Seni andsin ülevaate Märjamaa kiriku juures olevatest hauamärkidest, tuues ära nende kirjade koopiaid nende vanaduse järjekorras. Kuna järgnevas osas üks hauamärk on vähe teisel pool, eraldi teistest, siis tahan mainida, et kõik ül-

mainitud hauamärgid asuvad haudadel kirikust N-pool. Siin asub vanim hauamärk – rist 1603. aastast, millel hauda enam künkana pole, samuti asuvad siin ka ristid hilisematest aegadest ja plaadid. Kiviristide juures hauakünkad enam pole, need on aegade jooksul tehtud ühetasaseks ümbruskonnaga. Paekivist hauaplaadid on haudade pääl, plaatid toetuvad paarikümnesentimeetrikõrgusele paekivist alusele, millised maetu pea kohal kõrgemad. / vaata joonis nr. 17 /

Mainitud hauamärkidele lisandub rida vanemaid hauamärke 17. ja 18. sajandist, millistel pole aga peal aastaarvu olnudki, või on purunemisel aastaarvuga osa, kild kaduma läinud. Viimaste hulka kuulub üks purunenud ratasrist / vaata joonis nr. 16 /, mille alumisel osal on järgmine kiri:

KONNOFERR
E:MÖLDER.IV
R 80 KÜMME
AT.WA
JRÏPO
ANNO

Nagu kiri näitab, on rist pandud Konnovere möldri hauale. Rist on pikali. Mõni aasta tagasi /õpet. Lääne seletus 1934. aastal/. on tahetud teda püsti asendisse tõsta, selle juures on rist aga katki läinud. Üks tükk on hiljem kaduma läinud, nimelt just üks nurk, mis takistab nüüd möldri nime, vanaduse ja surmaaasta lugemist. Teisi sarnaseid riste, s.o. rattasriste Märjamaal ei leidu, nii pole võimalik ka selle järele tema vanadust määritella. / koopia XX /.

Ühel paekivist munaristile / vaata hauamärkide tüübid, joonis nr 15./ on kiri: #

MATZ JVRI

/ koopia XXI /.

Kiri on sarnane 1603. aastast pärit risti kirjale, ristitüübi järele otsustades on ta pärit aga hilisemast ajast / vaata küsimus XXII /. Kes nimetatud isik on olnud, pole teada, nagu pole teada ka tema surmaaastat.

Paekivist ristil, millel ülemine haru ära murdunud ja kadunud, on terve rida nimesid. Nähtavasti on siin tegemist perekonna hauamärgiga, nagu need olid 1646. ja 1647. aastast pärit olevad kiviristid. Kirja, s.o. tähtede tehniline iseloom on aga erinev paralleelidena mainitud kirjade tehnilisest iseloomust. Nimelt on siin kiri

välja raiutud. Kiri on piiratud joonega kahes osas: üks kirja osa on piiratud rööpkülikuga, teine trapetsiga. Kiri on järgmine:

RINGOTTO JURGEN
RINGOTTO JURGEN
RINGOTTO JOHAN

RINGOTTO
MART
RINGOTTO
CLAS

/ Võrdle koopia XXII /.

Loetletud hauamärgid asuvad kõik Maarjamaa kiriku juures kirikust N-poole, väljaarvatud ratasrist, mis asub kiriku juures kagu suunas kirikust. Nimetatud hauad on saanud esimesteks haudadeks kiriku ümber kaevanud surnuaias.

XVIII Missugused surnuaiad on kihelkonnas, mis ajast ja kui suured nad on? Kellel neist on kabel praegu, kellel ennem olnud ja missuguline on kabel? Kas on kabelisse maetud, kes ja kunas? Kas on hauakive olemas? Mis kirjad on üldse kabeli seintel ehk kabeli sees?

Surnuaedasid Märjamaa kihelkonnas on kaks. Vanem nendest asub kiriku ümber. /Surnuaia kohta andmeid vaata küsimus XVII/. Mis ajast see pärit, sellele on raske vastata. Kuna vanim hauamärk on aastast 1603, siis on küll kindel, et sel ajal siia juba lubatud on matta. Arvata võib, et siia ju ennemgi maetud on, mingeid dokumentaalseid ega monumentaalseid tõendusi selle kohta aga pole.

Teine surnuaed asub umbes 1 km eemal kirikust Tallinna poole – Viilumäel. Vastavalt asukohale kutsutakse seda surnuaeda Viilumäe surnuaiaks. See on õnnistatud aastal 1882 /õpet. Lääne/. Selle osa suurus on umbes 2 tiinu, ja ta asub maanteelt vähe eemal. 1925. aasta 1. juunil on õnnistatud surnuaiaks ka maantee ja 1882. aastal õnnistatud surnuaia vaheline

maaala, mille suurus on umbes 3 tiinu. Vanem osa Viilumäe surnuaiast on haudasid täis, kuna uues osas veel ruumi küllalt – seni maetud umbes paarkümmend surnut. Uuema osa keskel on suur puust rist mustaks värvitud, millele maalitud kiri: „1. juuni 1925" mis ilmselt märgib surnuaia õnnistamise päeva.

1934. aastani polnud Viilumäe surnuaial muid ehitusi kui kuur, kus hoiti mitmesuguseid asju, nagu surnuraamid j.m.s. 1935. aastaks valmis ka surnuaiavahi maja /: vaata foto nr 11. :/, mis asub maantee ääres, kuna eelmainitud kuur asub vanemal osal.

Kabelit pole ühelgi surnuaial – ei Viilumäel ega kiriku ümber. Kabeli puudumisest on juba visitatsiooni protokollideski juttu olnud /: nii visit. prot. 10. VII 1739 juures leidub „Status" A° 1627*) – 7. VIII punktid VII ja XII, visit. prot.-id 29. V 1790 ja 6/7. VI 1828. jne. :/

---

*) Vaata „Allikad"

XIX Missugune ja mis kirjaga on surnuaia värav?

Nagu juba mainitud eelmise küsimuse vastuses, on Märjamaal surnuaedasid kaks: vanem kiriku ümber ja uuem Viilumäel. Viimasel on küll surnuaed kahes osas – uuem ja vanem, neid omavahel ei eralda muu, kui asula pool lagunend umbes 3/4 meetri kõrgune paekivi müür; värav asub aga maantee ääres, kust saadik nüüd surnuaed ulatub.

Kiriku ümber asuvale surnuaiale ehitati 1932. aastal koguduse ja Märjamaa vabadussõjas langenute mälestamise komitee ühisel jõul uus värav, millel ka tahvlid langenute nimedega peal. Ennemini oli teist moodi värav, nagu seda kujutab foto nr. 12.. Värava ava oli terava kaarega. Värav raudvarbadest. /Sama raudvärav on ka praeguses väravas/. Värava müüri kõrgus värava kõrval oli umbes 2 m. kummalgi poole ligi 4 meetri pikkuselt; edasi oli madal 3/4 m kõrgune müür. Kõrge müüri küljes oli mälestustahvel, mis nüüd on kinnitatud üle maantee asuva pumbamaja külge.

1932. aastal ehitati värav ümber mälestusmärgiks vabadussõjas ja maailmasõjas langenud Märjamaalastele. Värav on ehitatud paekivist. Üleval müüri peal /vaata foto nr. 13./ on kolm kera, neist keskmine suurem muist ja kummalgi pool kõrval väike

valge rist. Värava teravakaarelise ava kohal on reljeefne vabadusrist ja vähe kõrgemal püstkülikutaoline ploat aastaarvuga „1932" Värava müüri tiibadel on kummalgi mustast graniidist ploat, nende kohal üleval elektri lambid. Ees on kummalgi tiival kolm raudkiviposti, mis kolmekaupa ühendatud raudkettidega, keti otsad on müüri külge kinnitatud.

Tahvlitel on kuldtähtedega kiri. ~~[illegible]~~ Pealkirjad: „KODUMAAD KAITSEDES LANGESID

1918 WABADUSSÕJAS 1920

Sellele järgneb 17 nime,

1914 ILMASÕJAS 1918

Sellele järgneb hulk nimesid ühel ja veel enam teisel tahvlil sama pealkirja all.

Viilumäe surnuaia värav on lihtne raudvärav paekivist postide küljes. Jalgvärav puudub. 1935. aastal sai valmis siia ehitatud surnuaiavahi maja /vaata foto nr. 11./, millest 1934. suvel oli vaid alusmüür. / Viilumäe surnuaia värav vaata joonis nr. 8./

XX Missugused on vanemad hauakirjad surnuaedadel (eestikeelsed kuni 1861 resp. 1870 a., ladinakeelsed kõik, muukeelsed kuni 1830 a., ära tähendades, kas hauakiri leidub hauaplaadil või ristil ja missugune see rist või sammas on; niisama tuleb teatada, kes need maetud isikud on olnud, kui hauakiri seda ei ütle)?

Kiriku ümber asuvate hauakirjade kohta toin ülevaate XVII küsimuse vastuses, selle kordamist ei pea vajalikuks.

Viitumäe surnuaia vanem osa on tarvitusele võetud 1882. ja uuem osa 1925. aastal, niisiis mõlemad liiga hilja, selleks et sealt leida käesolevas küsimuses tähendatud vanusega hauakirju.

miks ?

Kiriku ümber on hakatud matma algaes kirikust N-poole. Alles hiljem, mil see külg juba täis maetud oli (või pisut varem) on hakatud matma ka teise külge: S-poole kirikust.

XXI Missugused on iseloomustavad hauakirjad eriti tähtsate isikute hauakirjad hilisemast ajast ja miskujulisel hauamärgil? Kas on Eesti avaliku elu edustajate haudu, missugused mälestusmärgid on neil haudadel ja mälestusmärkide tähttähelised kirjad?

Märjamaa kiriku ümber asuvad vanemad hauad on koondatud ühe erandiga kõik kirikust N-poole. Seevastu S-poolsed hauad on pärit hilisemast ajast. Pärast 1870-dat aastat hakkab valitsema hauakirjades uudsusena ristipulk külge kinnitatud vaskplaadile süvendatud kirjad. Tavaliselt algab see kiri sõnadega „Hier ruhet in Gott" või kuidagi sarnaselt. Paistab, et saksakeelseid kirjasid on eelistanud eestikeelsetest ka eesti päritoluga jõukamad pered, kes vahest mõisa juures tööd leiavad või käsitööliste hulka kuuluvad. Esineb ka plekk-plaadile, mis samuti on kinnitatud risti külge, maalitud kirju. Sisult ei erine need süvendkirjadest vaskplaatidel. Maetu nimele järgnevad sündi ja surma ajad. Väga tihti on kas siis samal plaadil või teisel, viimane siis kas risti samal küljel ülevalt- või allpool või koguni risti teisel

Missugused õpetajad on siia maetud? 401

küljel, mõni püha kirja koht. Tähtsamate isikute haua-kirjad ei erine palju teistest. Ainult harva nii palju, et nime juurde on lisatud tema amet või seisukoht ko-halikus seltskonnas. Kiriku ametnikele on tihti lisatud ka vastavas ametis olemise aeg, kestvus. Väga tihti ei erine aga tähtsamate isikute hauad sugugi teistest haudadest ja hauakirjad on väga tavalised.

Viimasel ajal on tarvitusele tulnud peale ise-suguste metallristide /: vaata küsimus XXII :/ veel puuristid, mis tavaliselt värvitud valgeks ja peal kiri musta värviga. Kirja sisus midagi uut pole tarvitusele tulnud.

Hauakirjad Nülumäe surnuaial ei erine millegi eelkirjeldatud hauakirjadest.

Eesti avaliku elu edutajate haudasid Märja-maal pole.

XXII Miskujulised on üldse kihelkonnas olevad hauamärgid ja mis aastatel umbkaudu esineb iga tüüp (hauaplaadid, mitmekujulised hauaristid, hauasambad; tarvitine iga tüübi kohta joonestus või pildistus)?

Vaadeldes Märjamaa surnuaedadel esinevaid hauamärke, leiame siin üle kümne erineva hauamärgi tüübi. Silmnähtavalt tuleb kivist riste pidada vanemaks kivist hauaplaatidest.

/Esmalt paar sõna hauamärkide materjali kohta. Esijoones tuleb arvesse puu, kivi ja raud. Puust esineb riste, kivist riste ja hauaplaate ja rauast samuti riste ja plaate. Loomulik paistab, et puu materjalina kõige enne esinema hakkab, ehkki kindlaid tõendusi selle kohta pole. Võib olla samal ajal, võib olla ka hiljem hakkab tarvitusele tulema kivi. Kuna kivina siin graniiti, siin nimetatakse raudkiviks, harva esineb, hoopis käepärasem aga alusfinnana on paas, siis me vanemate kivi-mälestiste hulgas ei leia muud kivi peale pae./ Käesoleval sajandil aga tarvitatud ka juba graniiti ja marmorit/. 19. sajan-

dile hakatakse juba rauastki valmistama mitmesugu-
seid hauamärke — alul riste ja hiljem ka hauaplaate.
Kuna puumaterjali kasutamisel ei ole kuhugi mär-
gitud aastaarve, seda materjali aga esimeseks
peame pidama, mis hauamärkide valmistamisel
arvesse tulla võiks, siis algan puust hauamärki-
dega.

Hauamärgi materjalina on puud kasutatud
kõige vanemast kõige uuema ajani. Väga vähe on
säilinud puuriste n.n. katusega. Need hauamärgid
on umbes 15-cm laiustest lauatükkidest tehtud, kus
neid risti on asetatud lapiti lauda. Ristamis-
kohast on kõik risti harud ühepikkused — umbes
40 cm —, ja risti peale on sarikana kinnita-
tud kaks lauda. Nii on saadud rist, mis paistab
olevat katusega /vaata joonis nr. 12/.

Arvu järgi otsustades, mis esineb järgmisest
ristitüübist, tuleb vähe nooremaks pidada lihtsat
puuristi, mis muidu täiesti sarnane eelmise-
le, ainult puudub „katus" /vaata joonis nr. 9./.

Hilisemad puuristid on juba hoopis mitme-
sugused. Risti tugisammas on pikem kõigist teistest.

Risti võib esitada ka ilustatuna. Seda näeme puuristi juures risti harude otste ilustamisena. / vaata joonis nr. 10, nr. 11. / Kirjad puuristil on tavaliselt värvitud, vanemad puuristid ei kanna üldse mingit kirja.

Paekivi hauamärgi materjalina tuleb lugeda hoopis vastupidavamaks.

Kõige vanem kivirist on aastast 1608. Risti haarad on otstest vähe laiemad kui ristumiskohalt. Iseloomulikke selle ristitüübi juures on see, et kõik neli haara on ühepikkused. / vaata joonis nr. 13. / Et ühtki sarnast risti rohkem ei ole, siis peame arvama, et see on üks paljudest omasarnastest, milliseid riste on haudadele asetatud kuni 17. sajandi alguseni.

17. sajandi algupäraseks ristitüübiks tuleb pidada tüüpi, nagu seda kujutab joonis nr. 14. Eriliseks jooneks on siin see, et rist on tõusnud n. ö. "maast lahti", s.o. risti tugisammas on pikem teistest haaradest. Mainitud ristitüüp esineb kõige enam 17. sajandi keskpaigu.

17. sajandi lõpul leiame selle risti juba

illustatuna /vaata joonis nr.15./. Nagu näeme, on tulnud risti otstesse ja külgedele poolkera taolised moodustised. Nii on saadud uus ristitüüp – munarist, milline esineb hauamärgina 17. sajandi lõpul.

Samal ajal esineb ka n.n. rattarist, millistest säilinud on ainult üks eksemplaar, seegi purunenud kujul. Et see rist on pärit 17. sajandist ja on esinenud enamvähem ühel ajal eelmainitud n.n. munaristiga, seda tuleb järeldada rattaristil leiduvaist munasarnaseist moodustusist külgedel /vaata joonis nr.16/. Ta kujutab endas alt laienevale sambale risti asetatud nelja kodaraga ratast, millel isegi auk keskel.

Arvataval kombel pole 18. sajandi alguses kivist hauamärkide alal midagi erilist uut pakkuda. Tarvitusel on kõrge lihtne rist /joonis nr.14/ ja n.n. munarist /joonis nr.15./. 18. sajandi II poole ümbrusena hakatakse hauamärkidena tarvitusele võtma hauaplaate. Hauale on ehitatud paekivist alusmüüri taoline müürialus, mille kõrgus päitsel ligi pool meetrit ja jalutsis paarkümmend sentimeetrit. Sellele on asetatud umbes 10-sentimeetri paksune paekivi plaat. Tavaliselt on

see plaat ühtlaselt sile, hiljem aga ka raudplaadi ümbritsevad servad õhemad kui plaadi keskpaik. Kõige sagedamini esinevad hauaplaadid, mille mõõted on ~ 225 cm × 150 cm. Nimetatud plaadile on tavaliselt sisse raiutud maetu nimi /tihti ka enne seda tiitel ja amet/, sünni- ja surma-aeg, harukordadel ka mõni piibli salm. Need hauamärgid pole osutunud aga kuigi vastupidavateks - tihti on nad lõhutud ja isegi tükid kaduma läinud. /Tüüp vaata joonis nr 17/. Meeleldi kasutatakse kivist hauaplaati 19. sajandi I poolelgi veel.

19. sajandi II pool toob hauamärkide valimisse uue kuju. Nimelt hakatakse kasutama materjalina rauda. Esimesed raudristid Maarjamaa surnuaial on aastatest 1847 ja 1855. Need on umbes 75 cm-kõrgused raudristid ~25 cm-kõrgusel kivil - siin on kivina kasutusel raudkivi. Risti sambad on võrdlemisi õhukesed, servadest aga ligi 3× paksemad; samba laius umbes 15-20 cm. Kiri ristile on mahutatud tavaliselt nii, et pärast paari sissejuhatavat sõna (näiteks: Siin hingab Jumala rahu Vaimõisa metsa ülevaataja), mis on paigutatud risti ülemisele haarale. Risthaaradele on mahutatud maetu nimi ja alumisele haarale ümmargused

andmeid maetu kohta / sünni- ja surmaaeg, vanadusjne. / Rist välimuselt erineb palju seni esinenud ristidest. / vaata joonis nr. 18 /.

Vähe aega hiljem on tulnud tarvitusele haua-plaadid rauast / vaata joonis nr. 20. /. Servadest õhem kui keskpaigast, on ta ka üldiselt õhem paekiviplaadist. Aluseks võib olla kas kivi või raud. Kiri, nagu raudristilgi on kõrgem üldisest pinnast. Esineb ka vanade vappide või muid reljeefkujutusi plaadil.

20. sajandil on tarvitusele tulnud põimitud raudrist / vaata joonis nr. 19 /. Selle aluseks tavaliselt on juba ilusti tahutud raudkivi; esineb aga ka krobelist, tahumata aluskive.

Samal ajal näitavad jõukamad inimesed asetavad haudadele ka suuri, tugevaid marmor- või graniitriste samast materjalist aluskividega / vaata joonis nr. 21. /. Aluskivi, mis on samuti ilusti tahutud ja poleeritud nagu ristki, kannab laiemal tahul kirja.

Viimasel / = kolmas / aastakümnel on haua välise muldehitus kaetud tsemendist sarkofaagiga, mille jalgade-poolsel otsal on süvendkiri „ Puhka rahus". Selle sarkofaagi pealmine külg on avatud — selles avauses tuleb välja

" sarkofaag ?

muld, millesse on istutatud lilled haua ilustamiseks. Sarnase haua juures tarvitatakse ikka ka risti. / vaata joonis wc. 22. /.

Kui matuseplatsil on mitu hauda ja platsil ainult üks rist, siis tarvitatakse maetute mälestuse jäädvustamiseks kiviplaate haua jalutsipool otsas püsti, toetudes hauale. Sel plaadil / tavaliselt ~ 30 x 40 cm / on kiri – andmed maetu kohta.

XXIII Kas on hauamärkide hulgas kurioosumisi, missuguseid ja mis ajast? Kas on mingi kohalikke iseäraldusi?

Kurioosumeid hauamärkide alal mingisuguseid pole. Kohalikuks iseärasuseks tahaksin aga märkida seda, et käesoleval (s.o. XX) sajandil on kolmandal aastakümnel laialt tarvitusele tulnud eelmises punktis (vastus XXII-le küsimusele) mainitud sarkofaag-hauakatted ja põimitud raudristid (vaata joonis nr. 22 ja nr. 19) lehekülg ! Joonistel pole lehekülgi nummerdatud, [illegible] ~~[illegible]~~ nende hulgas! Kergem orienteeruda on jooniste numbrite najal.

E.H.

miš neišt pabelitšt
on teada?

XXIV Kas on muidu veel haudasid ja hauakivju kihelkonnas, kus ja missugused (perekondlikud matusepaigad, sõjahauad, rooljotehauad, kalmed, kivikangrud, katkukalmed, teadaolevad ehk arvatavad vanad hauad ehk matusekohad kihelkonnas üldse)?

Haudasid ega hauakivju Märjamaa kihelkonnas väljaspool surnuaedasid pole teada.

Perekondlikke matusepaiku pole. Muu nähta toob Jaan Jung oma raamatus „Muinasteadus eestlaste maal" III Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Kogunud ja väljaannud J. Jung. 1910." Märjamaa kihelkonna üle lehekülgel 180-184.

Õpetaja Lääne arvates võiks huvitavat materjali leida kihu kabeli ja Haimre mõisa lähedal asuva kabeli arenete väljakaevamistöödel. Praegu pole seal midagi näha.

vt. eelmine lehte!

XXV Kas on vanade kirikute ja kabelite asemeid, olgu katoliku või luterluse usu ajast ja mis on seal näha või mis neist teatakse?

/Ei ole praegu midagi sarnast / õpetaja Lääne tõendusel /

XXVI Missugused on leiduvad vanad pitsatid, mis kiri ja kuju neil on? Kas on mõned vanad plaanid või vaated kirikutest, abikirikutest, kabelitest ja nende sees olevatest asjadest ja mis ajast nad on?

Üldse on praegu Märjamaa kirikul kolm isesuguse pitseri kuju, millistest viimane tarvitusele on võetud umbes 1925. (resp 1926.) aastal / õpt. Lääne/.

Vanemate pitserile tarvitusel olemise aja kohta pole andmeid. Pitseril on kujutatud tall ristilipuga kaljude vahel; vasakpoolse kalju tagant tõusva päikese kiired. /joon 23
Selle pildi all kiri: PERFER et OBDUBA
Ringis ümber ladinakeelne kiri: Sigillum ecclesioe Merjamensis.

Samane pilt koos allkirjaga on ka teisel pitseri kujul, kus ringis ümber on saksakeelne kiri: SIEGEL-DER-KIRCHE-Z-MERIAMA

Ladinakeelsest pitserist on ka vasest reljeef-pitser.

Praegusel pitseril on keskel kujutatud rist ja ümber ringis kiri: MÄRJAMAA EV. LUTH. USU KIRIK. All on täht * / Vaata joonis nr. 23/.

1859. aastast on kiriku arhiivis plaan kiriku maade kohta, millisel plaanil ülal nurkades pildid joonistatud vesivärvidega. Üks piltidest kujutab Märjamaa kirikut tol ajal. Pildil on näha ka kiriku ümber asuva surnuaia värav, kuna kiriku torn on veel madal ja torni otsas kukk, mis praegu asub kiriku idapoolsel katuse harjak. otsal. / joonis nr. 24./

Teine pilt kujutab pastoraati. Niisugune on pastoraadi välimus ka praegu. Ees on pastoraadi aia värav. / joonis nr. 25./

Mainitud plaanil, mis asuvad ka need pildid, on paremal all nurgas kiri: „Karte der Pastorats-Ländereien zu Merjama 1859."

Muid küsimuses nimetatud vanu plaane või vaateid kirikutest, abikirikutest, kabelitest ja nende sees olevatest asjadest ei ole. Küll on aga veel olemas foto kohalikes ärides müügil, mis kujutab kiriku ümber asuva surnuaia väravat vanal kujul. Kuna mainitud värav 1932. aastal on ümber ehitatud, siis peab see foto pärit olema hiljemalt 1931. aastast.

Inventaariumid?

XXVII Mis sisuline on kirikuarhiivis kõige vanem kirjalik materjal ja mis ajast ta on? Kas on kirikuarhiivist teadupärast dokumente mujale viidud?

Vanim dokument Märjamaa kiriku arhiivis on aastast 1691, 27. jaanuarist, alla kirjutanud on sellele kirjale Axel Julius De La Gardie. See on konsistooriumi manitsuskiri kirikumaksude maksmisele.

1712. aastast on alles kirikuraamat. „1712 Kirchenbuch zu Maria-Mah (1712–1721)" Sisu: „1. Einnahmen und Ausgaben. 2. Inventarium. 3. Veränderungen".

25. nov. 1774. aastast on tõendus Valgu legaadi vastuvõtu üle Johann von Bistram'i allkirjaga.

Teada on, et siit on dokumente üle viidud Tallinna Rüütelkonna arhiivi ja ka Riigi Keskarhiivi. Arhiivi nimestikus /1925/26/ seisab nr. 2-4 juures märkus „viidi 1911 Tallinna Rüütelkonna arhiivi" ja nr. 7. juures „Tallinna Rüütelkonna arhiivis".

Viimane saadetis Riigi Keskarhiivi jaoks on Siseministeeriumi poolt 13.XII.1934. välja nõutud /arhiivi nimestikus nr. 28-30./, mis sisaldab endas muu seas ka õp. Halleri kroonika /vaata vastus küsimusele XXVIII!/.

Riigi Keskarhiivis on leida Märjamaa kihelkonna kohta järgmised dokumendid:

Visitatsioonide protokollid:

1. 1641. 13. III – visiteeris piiskop oma adjunktidega.
2. 1645. 2. XII – " – Joachimus Beringius, piiskop.
3. 1699. 17. I – " – Joachimus Saleman, – " –
4. 1707. 8. IX – " – Jakobus Lang – " –
5. 1739. 10. VII – " – Ulrich, landraat
6. 1762. 2. VII – " – G. L. Wrangel, – " – ja konsist.x) president
7. 1790. 29. V – " – O. F. von Stackelberg, riiginõunik ja – " –
8. 1828. 7. VI – " – Gottlieb von Maydell, landraat
9. 1843. 23. V – " – Theodor Friedrich Glanström, praost
10. 1869. 15. VI – " – E. Harten, praost.

Kirikuraamatud:

1. Abielud 1715.-1742., Sünnid 1715.-1732.
   Surmad 1715.-1749. Leeris k.xx) 1715.-1733.
2. Abielud 1743.-1775. Sünnid 1733.-1756.
   Surmad 1750.-1756. Leeris k.xx) 1734.-1779.
3. Abielud e.xxx) 1775-91., s.xxx) 1785-1813.
   Sünnid e. 1757.-1796., s. 1781-1800.
   Surmad e. 1757.-1793., s. 1781-1809.
   Leeris k.xx) e. 1781.-1801., s. 1783-1807.

---

x) konsistooriumi.

xx) käinud.

xxx) e. = eesti; s. = saksa /s.o. koguduses, resp. pihtkonnas/.

Märjamaa kiriku kohta Riigi Keskarhiivis vanim dokument on 1739. aasta visitatsiooni protokolli juures järgmise pealkirjaga:

„Status Ecclesiastici Marjamaënsis delineatio facta tempore Admodum Reverendi Magnificentissimi Viri ac Dni: Dni Johannis Rudbeckii S. S. Theologiae Doctoris, Episcopi Arosiensis longe dignissimi, ac pro tempore Ecclesiarum in Aestonia visitatoris generalis A^o 1627 die Augusti 7."

Nimetatud dokument on visit. prot.-ile lisandatud patronaadi õiguse tõenduseks. Ta jaguneb 15-ks peatükiks:

I Ecclesiae nomen II Pastor Ecclesiae
III Provisorum Ecclesiae IV Jus Patronatus
V Auditores & quidem primo Nobiles. Rustici. Molitores
VI Ordinantia Ecclesiastica. VII Sacellanus nullus.
VIII Possessiones Ecclesiae 1. Fundus pastoralis 2. Wiesen 3. Piscatora 4. Ein Guth. 5. De bonis Nobilibus Ecclesiae
IX Inventarium Ecclesiasticum. X Reditus Ecclesiae nulli.
XI Curia Pastoris. XII Curia Sacellani nulla.
XIII Curia Aeditui. XIV Reditus Pastoris.
XV Inventarium domesticum nullum.

XXVIII Praeguse kirikuarchiivi nimekiri liikide järele ja liigid aastate järele! Haruldased dokumendid, ka haruldased trükitud raamatud tulevad eriti nimetada, nii näiteks kõik visitatsiooni protokollid aastate järele, kirikukroonikad ja muud sarnased, ära tähendades, kes visitatsiooni toime pani, kes kroonika kirjutas ja mis ajal.

Märjamaa kiriku inventari kohta on /uurimise ajal/ viimane nimestik olnud koostatud 1925. aastal, 4. juulil, kannab esimehe Ed. Ojasson'i, õpetaja O. Meder'i ja kirjatoimetaja A. Ojasson'i allkirju. Täiendatud 16. aprillil, 1926. aastal, protokoll # 8 punkt III. Märkusi on ka hiljem sellesse nimestikku tehtud, eriti just neil punktidel, kui mõningad archiivi numbrid on üle viidud kuhugi mujale /nii Riigi Keskarchiivi jne./ Selle inventari nimestiku juures on väga üksikasjaline archiivi nimestik. Viimane pole küll aga korraldatud liikide järele; üldse pole märgata sissekannete tegemisel muud alust kui sissekantavate vanadust. Toon allpool archiivi nimestiku liikide järele ja liigid aastate järele korraldatult, kus juures ära tähistan ka archivaali numbri archiivis. Numereerimise juures on hoopis välja jäänud number 68./67-lt on otse üle mindud 69-le./

Kirikuraamatud – 1.-1712[x)]-, 2.-1715-, 3.-1733-
4.-1757-, 5.-1775.

Numbrite 2-4 kohta märkus „viidi 1911 Tallinna Rüütelkonna arhiivi".

Sündinute raamatud – 7.-1796-1823-„Tallinna Rüütelkonna arhiivis." 31.-1851-71-, 37.-1872-92.-42-1892-1908, 79.-1908

Sündinud, leeritatud, laulatatud, maetud – 28-30 – 1823-50.

Leeritatud – 32.-1851-95, 61.-1896

Kihlatud – 33. 1851-88, 39.-1889-96, 62. 1897-1912
92.-1912

Laulatatud – 36.-1851-91, 44.-1892 ——

Surnud – 34.-1851-82, 38. 1883-92, 43. 1892-1917

Matmise raamat – 93.-1917.

Lauaalkäijate register – 22-27.-1810-1868, 49-1888, 60.-1896.

Personalraamatud – 40.-1862-69, 41. A,B.-1869-82, 50. A.B-1888, 63. A.B.-1898, 91. a,b ——

Sissetulnud kirikutähed – 48.-1836.

Sissetulnud tunnistused – 65. a.b.c.d.e.f.g.h.i.k.l.m.n.o.p.-1830——

Kirjad nõukogule – 86.

Kirikumaksude raamat – 75, a.b.

Kassaraamatud – 21. /Valgu leegati/ 45. abikassa 1861-68. 46. õpet. leskede ja vaeslaste 1835-59 47. sama 1860 59. surnuaia

---

x) numbrite järel on arhivaali päritolu aastaarv.

1861., 66. leskede 1900. 67. vaeste 1897–1902. 69. korjandute ja annete 1898, 70. vaeste 1902 ——, 71. Piibli seltsi 1904. 80. kiriku 1903–9. 83. korjandute ja annete 1907–24. 87. nõukogu 1919 89. keskkassaraamat. 95. korjandute ja annete 1925. a.

Kiriku arved — 6. –1716–1807. 20. 1807.

Kvitungid — 88. a. b. kirikunõukogu

Missiv — 35. – 1851–1871. , 51. 1889–96. 52. 1896–1908. 78. –1909.
82. 1920–23. , 94. –1923.

Lut. usku võetud – 90.

Nõukogu protokollid – 84. –1912–22 85. –1922 ——.

Kir. kohtu protokollid. – 14. –1750–88.

Kriminalia – 12. 1776–96.

Kohtu otsused – 11. 1691–1790.

Seadused — 10. Eestimaa Rüütelkonna ja maa seadused 1758.
56. Kirikuseadus. 72. Eestikeelne kirikuseadus.

Konvendi aktid – 13. 1746.

Konvendi protokollid – 9.

Inventari nimekirjad, ja protokollid – 64.

Ringkirjad j.m. – 15–17. 1737–90, 1817, 1775.

Konsistooriumi ringkirjad – 8. 1781., 18–19. 1803–16.

End. kirikueestseisja mappe – 81. a. b.

Piiblid — 53. saksakeelne 54. – 2 eestikeelset

Jutluseraamat – 55.

Agenda – 57. saksakeelne 73. eestikeelne 77. saksakeelne.

Punschel – 74.

Gernet, ev.-luth. Gemeinden Russlands – 76. a. b.

Kaartid, plaanid – 58.

Visitatsiooni protokollidest on kirikuarhiivis järgmised:

1. 1739. 10. VII . visiteeris Jacob M. Ulrich.
2. 1809. — " — Löwenbrunnen.
3. 1869. 15/16 VI — " — E. Harten, praost.
4. 1925. 4/5 VII — " — G. Haller, praost.

Kiriku kroonikat kirjutas 1905. ja 1906. aastal õpetaja Gotthard Haller. Nimetatud kroonika nõudis Siseministeerium 13. detsembril, 1934. aastal endale.

Vanemaist raamatuist on kirikuarhiivis järgmised:

1. „ Titi Livii Patavini Historicorum Principis 1628 Haeredum Jacobi Fischeri p. m."

2. „ Evangelisches Licht und Recht von D. Joachim Langen 1735 Halle und Leipzig."

3. Eestikeelse piibli esimene trükk 1739; üks eksemplar. Pühendus sisse kirjutatud: „In ufum ecclefiae Mariamaënfis 1747 d. 2 Aug".

4. „Jutlusse Ramat Tallinnas trükitud keiserlikko Kunstoriummi kulloga ja Gresseli kirjadega 1858 aastal".

cf. Kus ta nüüd praegu on?

(ajatakse [illegible] R.K.A-s ([illegible]!))

x) Kuidas on ukse fulgemine?

√

Küs. XXX
XXXI } ?

Küsimused rahvaliku arvamise ja kirikliku traditsiooni kohta oleks pidanud ka jumde võtma kevad 1935 a keva- dal tulid üldiselt tarvitusele, ja töö esitatud 1935 jõuluks.

XXIX Mis on veel kirikus ehk kihelkonnas mälestusmärkidest ajalooliselt iseäralise tähelepanu väärilised ?

Nagu ma juba varemini nimetasin, on Märjamaa kirik n. n. kindluskiriku tüüpi. x/ Põhjapoole pole kirikul ühtki akent. Aknad on terava kaarega, ja koare alla mahtuval ülemisel osal on värvilistest klaasidest ornament ilustised /. vaata foto nr. 3 /. Samuti on värvilised klaasid ka peasissekäigu tornikambri ja kirikulaeva vahelisel uksel /. vaata foto nr. 2 /. – keskel värvita, servadel värviline klaas.

Rahva hulgas tekitavad ju kõik arusaadamata asjad mitmeseid arvamisi, sellega tuleb seletada todagi legendaarset rahvajutunест, mis liigub kiriku põhjapoolse ukse kohale kinnitatud tahvlinese kohta.

Suuret vaslinust on tuntud saksla(s)test säilunud mälestusmärkide vastu sõja aegadel. Sellest siis tuleb, et J. Jung oma raamatus „Muinasteadus Eestlaste maal“ 1910 räägib hulgast ratasristidest, 1934. aastal neid oli järgi vaid üks ja seegi katkiselt – puudus osa, millel aastaarv olevs pidanud olema. Rahvas ei tunne nõhtavati mingit erilist huvi hauamärkide korrashoiugi vastu, sest nõin hauakivid ja vanemad raudristidki viruvad tugeva samblakatte all.

Ysikud,

kelle andmeid ja arvamust töös mainitud

Lüdig, Ernst – õpetaja; sünd. 2. apr. 1892., – ametis Karuse koguduses.

Lääne, Jaan – õpetaja; sünd. 1. jaan. 1899. ordin. 1. mail 1927. – Märjamaa koguduses.

Sternfeld, Aleksander – õpetaja; sünd. 5. dets. 1888, ordin. 23. jaan. 1921., introd. 30. nov. 1924. – Tallinna Jaani koguduse II pihtk.

Weber, Karl – kirikumees; sünd. 23. dets. 1853., ametis 1897. aastast saadik.

Allikad

milliseid olen kasutanud käesoleva töö koostamisel.

Visitatsiooni protokollid ja muud käsikirjalised materjalid.

1. 1641.	13. III.	visitaator	piiskop adjunktidega.
2. 1645.	4. XII		Joachimus Beringius, piiskop.
3. 1699.	17. I		Joachimus Saleman, —"—
4. 1707.	8. IX		Jacobus Lang, —"—
5. 1739.	10. VII		Jacob M. Ulrich, landraat
6. 1768	2. VII		G. L. Wrangel, landraat ja konsist. president
7. 1790.	29. V		O. F. v. Stackelberg riiginõunik —"—
8. 1809.	15/16 VI		Löwenbrunnen
9. 1828.	7. VI		Gottlieb von Maydell, landraat
10. 1843.	23. V		Theodor Friedrich Glanström, praost
11. 1869.	15. VI		E. Harten, praost
12. 1925.	4/5 VII		G. Haller, praost.

13. 1627. 7. VIII „Status Ecclesiae" /. 1739. aasta visit. prot. i lisa /.
14. Õpet. Halleri kroonika 1905/1906.
15. Õpet. Lääne kiriku kroonika 1935.

Raamatud ja muud trükitooted.

1. (Gernet, A.) „Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinde in Russland" II Band, 1911.

2. W. B. Hoyningen-Huene „Auszüge aus den Kirchenbüchern des Estländischen Konsistorialbezirks bis zum Jahre 1900" I Teil. 1913/15.

3. J. Jung „Muinasteadus Eestlaste maal" 1910. III Kohalised muinasaja wirjeldused. Tallinnamaalt.

4. Carl Arvid von Klingspor „Baltisches Wappenbuch" Stockholm, 1882.

Lühendid

ja nende seletused.

A. Kb. I	-	W. B. Hoyningen-Huene „Auszüge aus den Kirchenbüchern des Estländischen Konsistorialbezirks bis zum Jahre 1900" 1913/15 I Teil
E. G. R.	-	(Gernet, A.) „Die Evangelisch-lutherischen Gemeinde in Russland" 1911. II Band.
„L"	-	Lühendeid ja nende seletused.
lhk.	-	lehekülg
m	-	meeter / cm - sentimeeter /.
p.	-	punkt
ptk.	-	peatükk
v.	-	vaata
visit. prot.	-	visitatsiooni protokoll

Sisu

		lhk.
I	Millal kirik ehitatud ja kellele pühendatud.	3.
II	Altari valmistamise aeg ja altari materjal.	9.
III	Altari pilt.	11.
IV	Kirjad altaril ja altari pildil.	14.
V	Kantsli päritolu ja materjal.	17.
VI	Kujutused kantslil ja kantslikatusel, kirjad.	18.
VII	Ristimisastjad.	22.
VIII	Kroonlühtrid ja lühtrid.	23.
IX	Kirikuriistad.	27.
X	Ristpalk.	32.
XI	Nishid.	33.
XII	Hauakivid kirikus.	36.
XIII	Matusekohad kiriku all.	37.
XIV	Epitaafid kirikus.	38.
XV	Kirikukellad.	39.
XVI	Monumentaalkirjad kirikus.	41.
XVII	Hauakirjad kiriku ümber.	42.
XVIII	Surnuaiad.	56.
XIX	Surnuaia väravad.	58.
XX	Vanemad hauakirjad surnuaial.	60.
XXI	Iseäralised hauakirjad.	61.
XXII	Hauamärkide tüübid.	63.
XXIII	Kuriosumeid hauamärkide hulgas	70.
XXIV	Hauad väljaspool surnuaedasid.	71.
XXV	Vanade kirikute ja kabelite asemed.	72.

XXVI	Vanad pitserid ja vooted kirimut	73.
XXVII	Dokumendid.	75.
XXVIII	Archiiv.	78.
XXIX	Muud tähelepanuväärset.	82.
	Isikud	83.
	Allikad	84
	Lühendid	86
	Sisu	87.
	Fotod ja joonised	89.

Fotosid ja jooniseid

eelkäiva töö juures.

Otstarbekam ümber paiguta-
da.

Foto nr. 2.

Altari vana pilt.

Foto nr. 3.

<u>Märjamaa kiriku altar ja kantsel.</u> Kantsel vasakul; ees Markuse reljeefkuju. Vähe ülevalpool kantslitahvel eestikeelse tekstiga; selle parema serva tagant paistab kiriku seinale kinnitatud altari vana pilt. All keskel epitaaf palvetava rüütli reljeefkujutusega. Keskel kroonlühter õpet. Pezoldi ja Aleksander III kroonimise mälestuseks. /Pildistatud leerilaste õnnistamise ajal, sellest vanikud ja altari pildil valged lilled ümber/.

Foto nr. 3a

Märjamaa kiriku altar.

Vasakul üleval kroonlühter õpet. Pezolti ja Aleksander III krooniminpidustuste mälestuseks. Kiri suuremal kuulil.

Foto nr. 4.

Vanad lühtrid.

Ees reas hõbeplekist reljeefilustustega lühtrid,
taga reas masiivsed vasklühtrid ja liiteosa (kenkel).

Foto nr. 5.

Armulaua ziistad.

Ees vasakul nurgas vana hõbekarikas, selle kõrval ristimisvaagen; edasi paremale: praegu tarvitatav pateen ja triboorium, ja kaks tinakarikat ja tinapateen. Taga reas vasakult paremale: praegu tarvitatav kann, vana kann, selle peal vana pateen, vanem karikas, praegu tarvitatav karikas ja kann.

Foto nr. 6.

Haigete armulauariistad:

Pateen, veini pudel, karikas, tsiboorium, lühtrid ja krutsifiks. Punane tekikene kuldnarmastega.

Foto nr. 7.

Märjamaa kiriku altar 1934. aastal.
Vasakul üleval Saltza vapp, paremal Taube vapp.

Foto nr. 8.

Bekid /resp. ristimisvaagnad/
Normaalläbimõõdud 52 cm ja 56 cm.

Foto nr. 9.

<u>Märjamaa kiriku peasissekäik.</u>

Üleval ristiga palkidest üks /: teine sektorist eespool :/

Foto nr. 10.

Vanim hauamärk

Märjamaa surnuaial. —
Rist 1603.-st aastast. —
Paremal üleval kiriku uks,
millel asub üleval ovaalne
mälestustahvel kirjaga „Deo trin
Uni" jne. ———

Foto nr. 11.

Viljandi surnuaia vahi maja.

Maja otsa kohal on näha surnuaia väravapostid. / Värav remondis / —

Foto nr. 12.

Märjamaa surnuaia vana värav.

enne mälestusmärk-värava ehitamist.

Foto nr. 13

<u>Märjamaa surnuaia värav.</u>

Vabadus- ja ilmasõjas langenute märja-maalastele mälestuseks 1932. aastal. Aasta-arv väravel plaadil keskel vabadusristist ülesse poole. Tagant paistab kiriku torn. —

Foto nr. 14.

Vaade Märjamaa kiriku tornist Märjamaa asula keskuse peale; keskel kaitseliidu maja.

103

Joonis nr. 1.
Mõõt 1: 20.

Joonis nr 1. kirjutus II juure

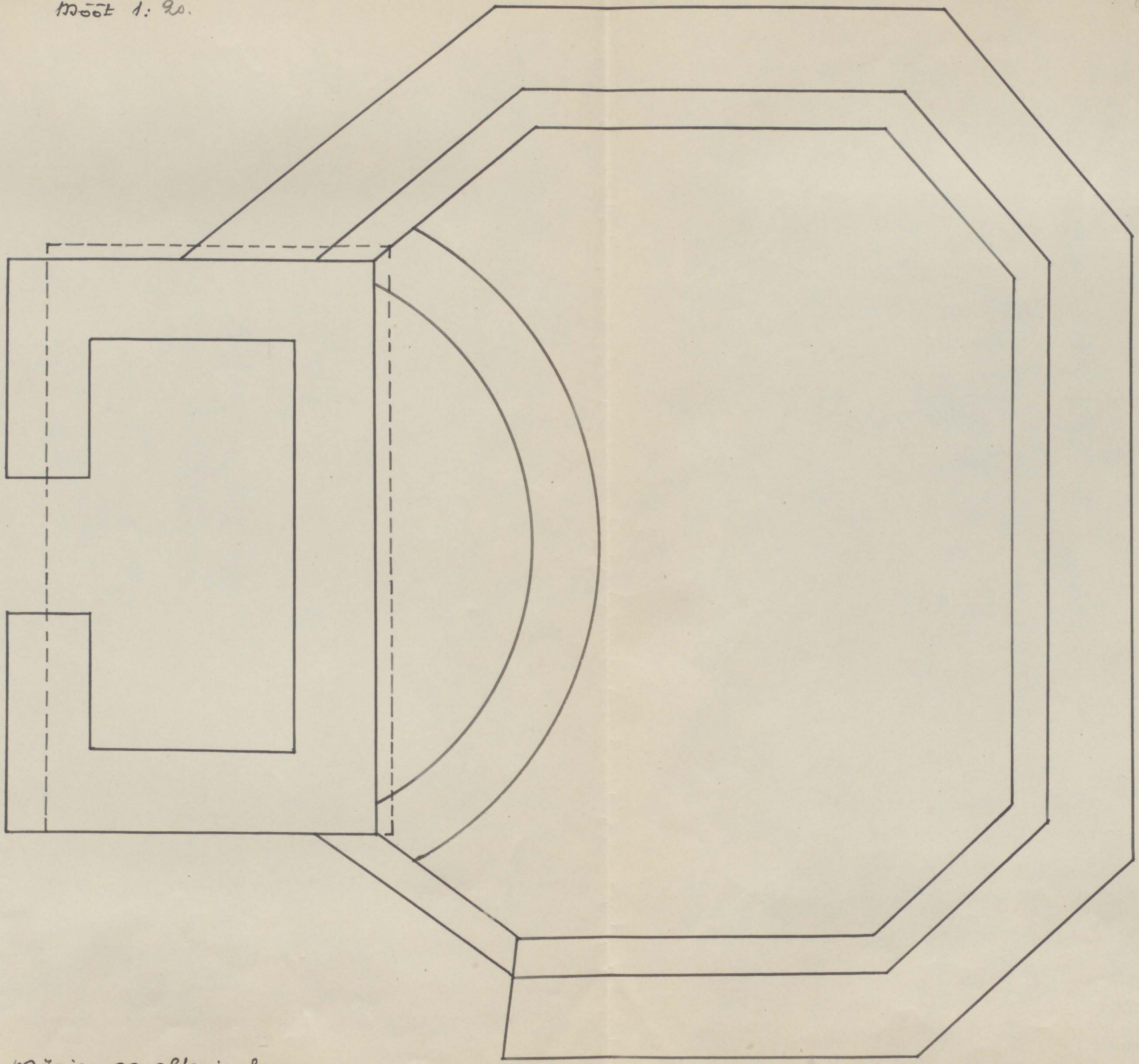

Märjamaa altari plaan

Joonis nr. 2.

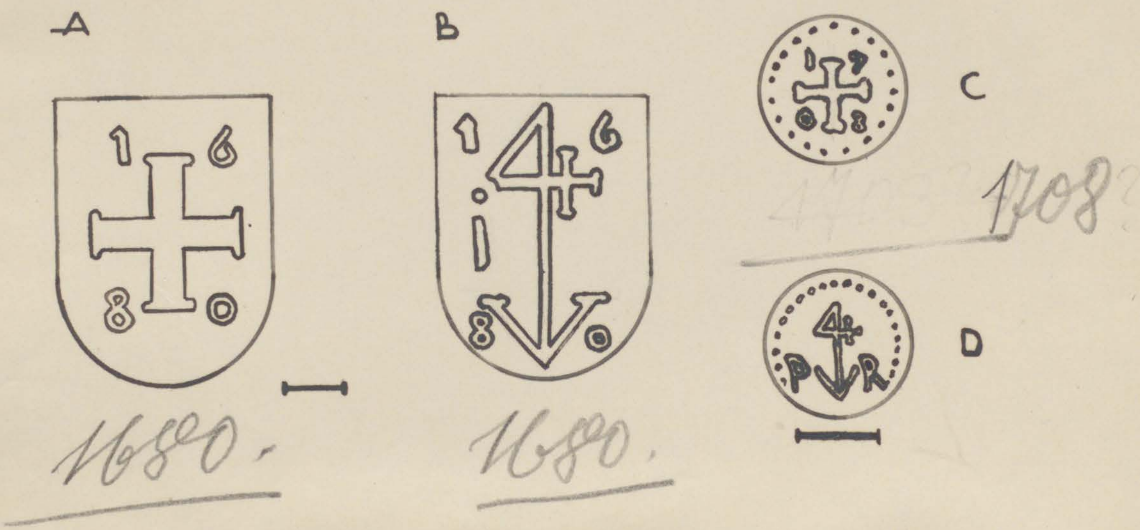

Reljeefmärgid tinast armulaua-riistade all.

Normaal-läbimõõdud all.

cf. aastaarvud!

105

Joonis nr. 3.

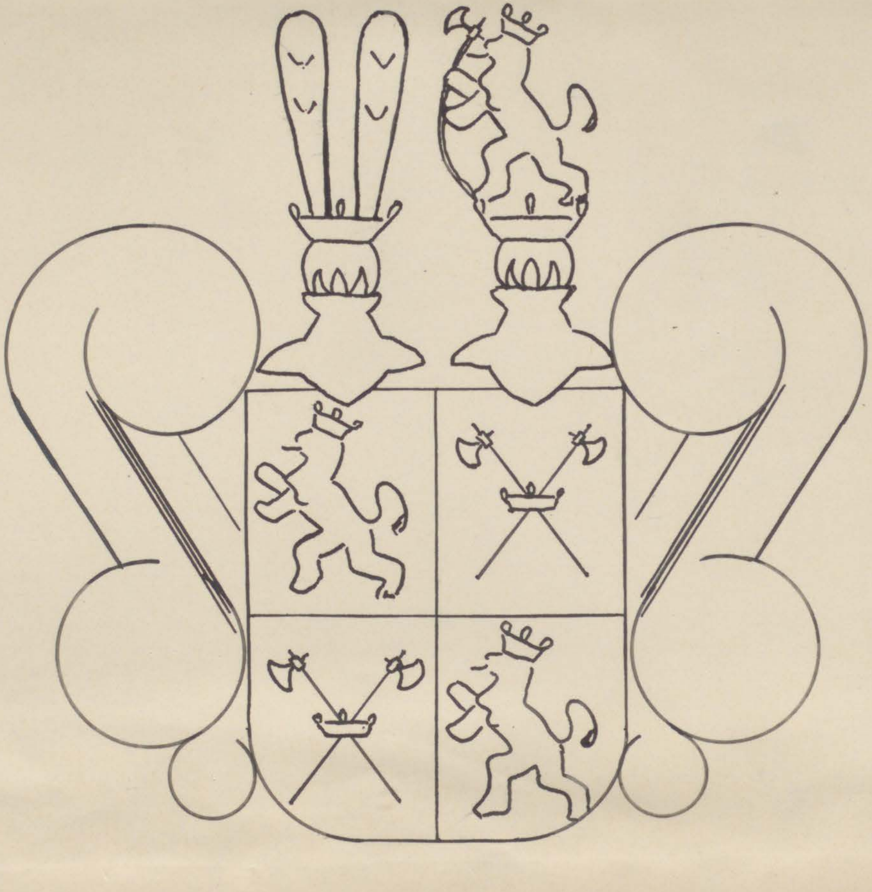

406

Uexküll'i perekonna vapp 1. kuld lõvi punasel 2. punased sõjanuiad ja kroon kullal
3. kuld sõjanuiad ja kroon punasel 4. punane lõvi kullal.

Joonis nr. 4.

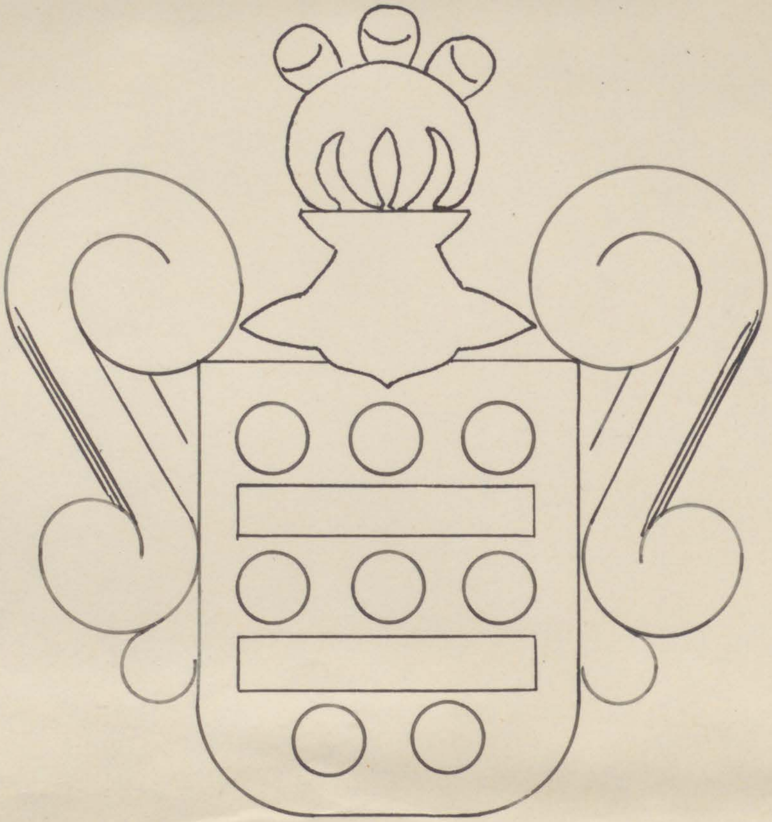

<u>Flemming'i perekonna vapp.</u>
kuldkuulid, hõbepalgid punasel alusel.

107

Joonis nr. 5.

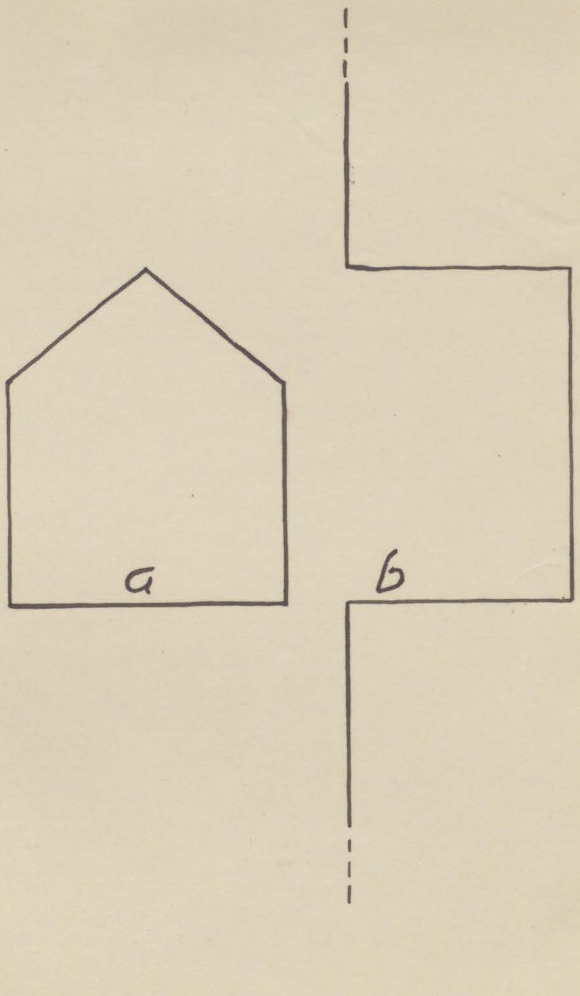

Nishid tornikambris

a – eestvaade ; b – sügavuslõik. Mõõt 1:10.

Joonis nr. 6.

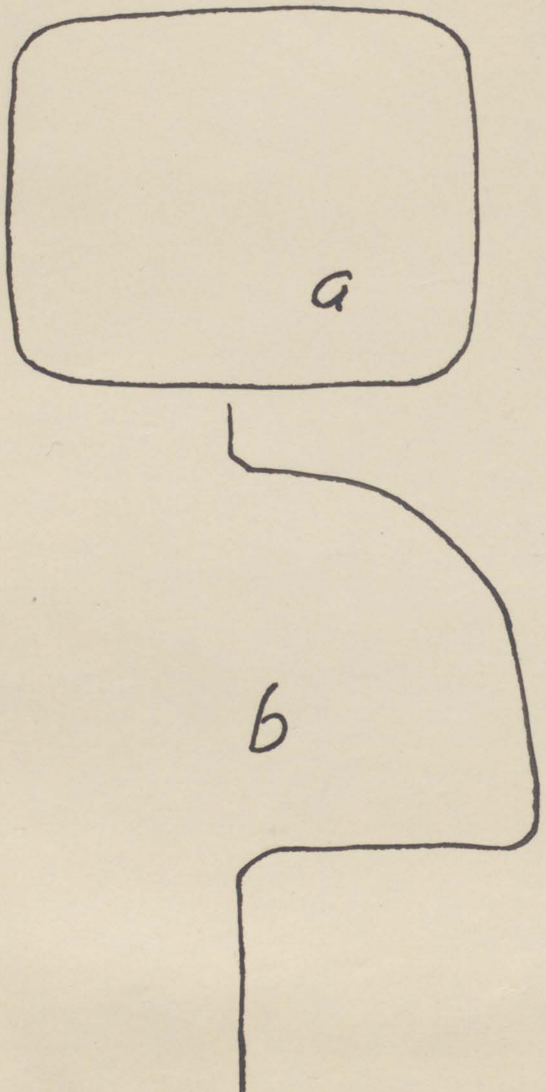

Nish kiriku laevas.

a – eestvaade

b – sügavuslõik.

Mõõt 1:20.

Joonis nr. 7.

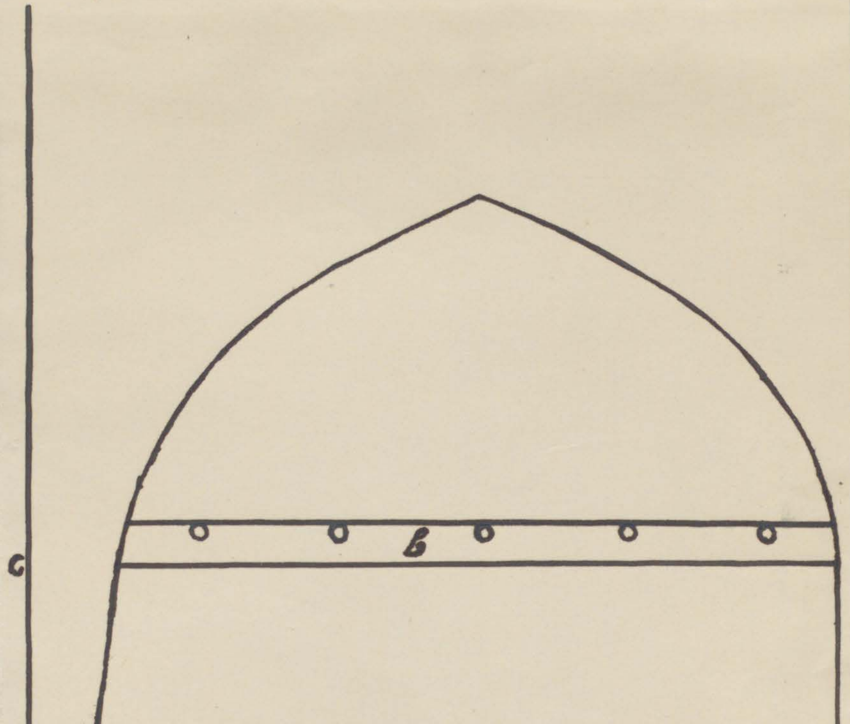

Nish kirikulaeras

Mõõt 1:20.

Joonis nr. 8.

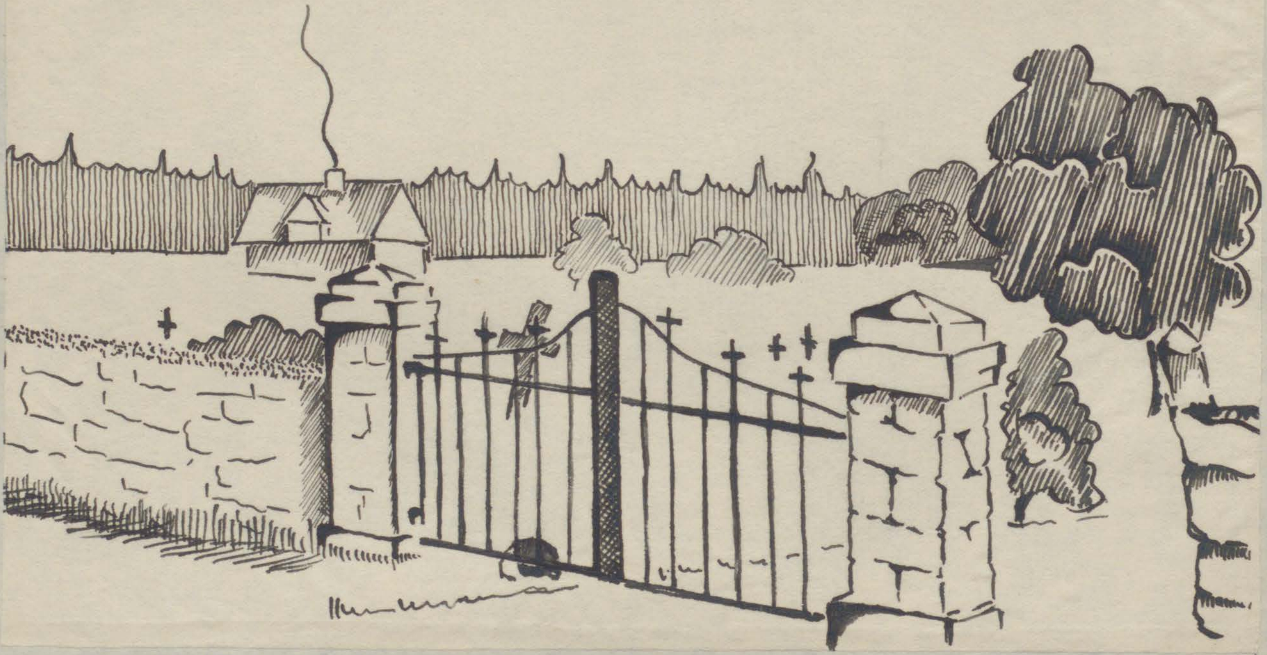

Viilumäe surnuaia värav 1934. aastal Ees paekivist postidel raudvärav kuue ristikesega. Tagapool surnuaia uuem osa. Paremal taga lehtpuiest varjatud on surnuaia vanem osa. / Joonistatud koha peal 22. VI. 34./.

112

Joonis nr. 9. Joonis nr. 10.

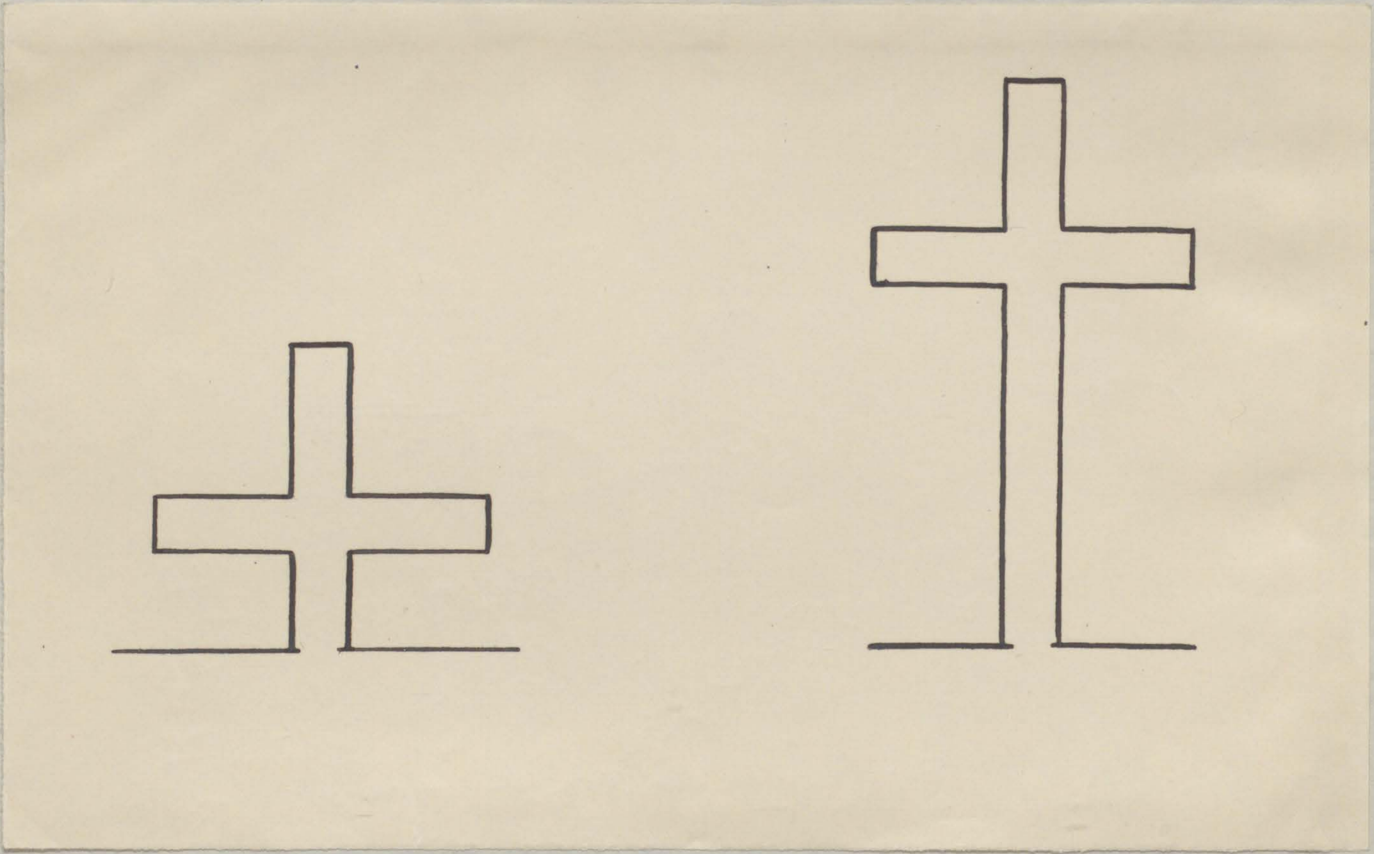

Puurist vanem Puurist lihtne

Mõõt 1:20.

Joonis nr. 11.

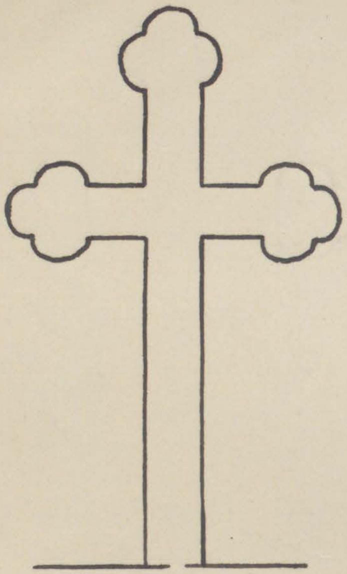

Puurist ilustatud

Joonis nr. 12.

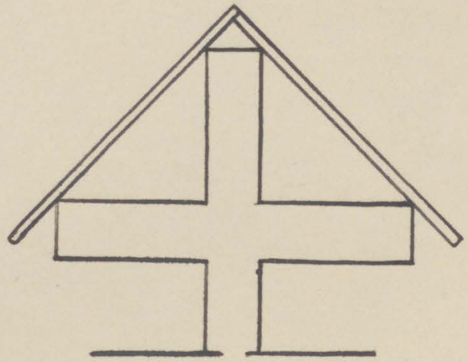

Puurist vanim

Mõõt 1:20.

123

Joonis nr. 13.

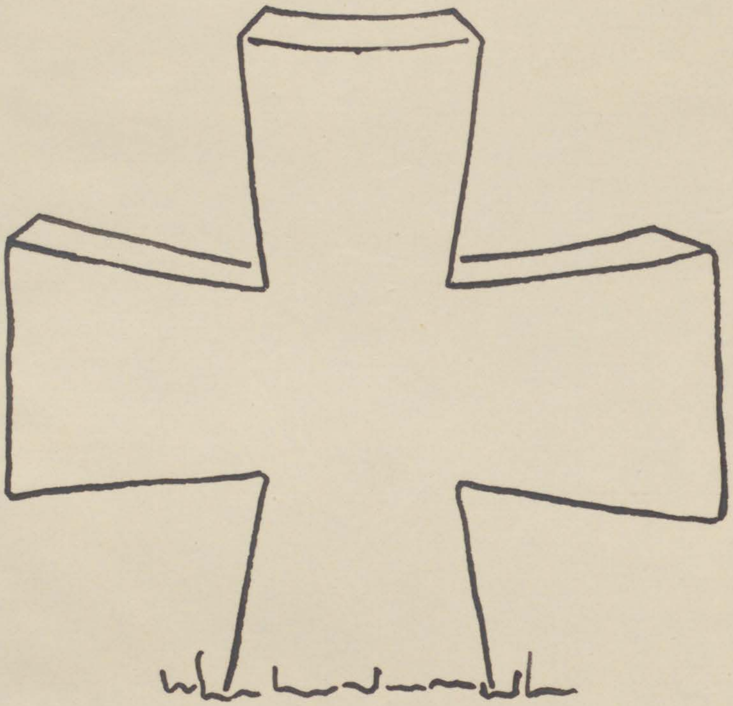

Vanem kivirist

mõõt 1: 10.

115

Joonis nr. 14.

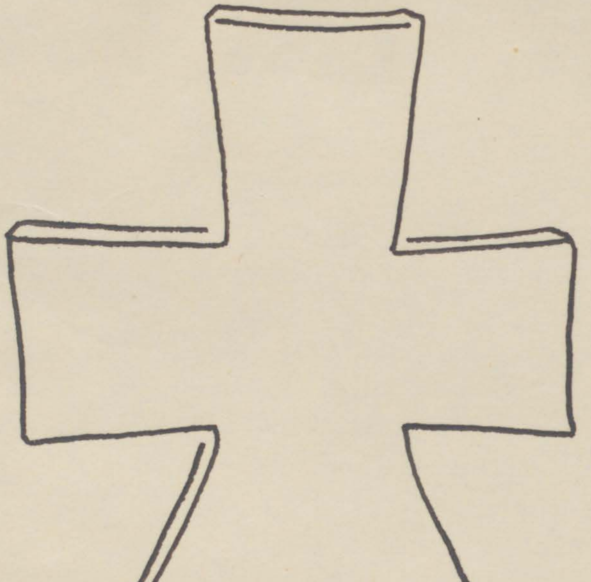

Kivist rist

Mõõt 1:10.

Joonis nr. 15.

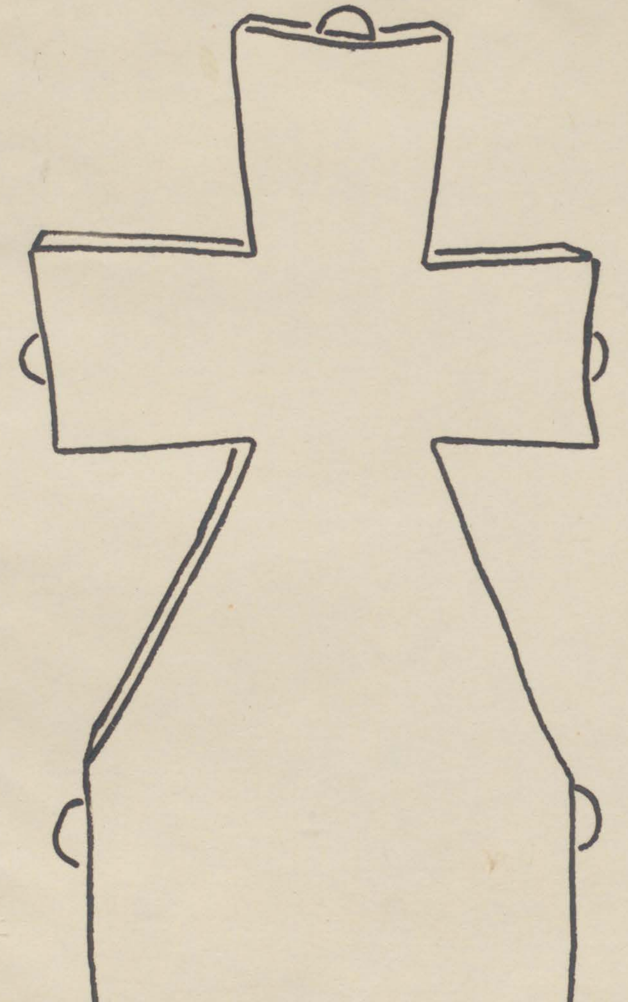

Munarist

Mõõt 1 : 10.

Joonis nr. 16.

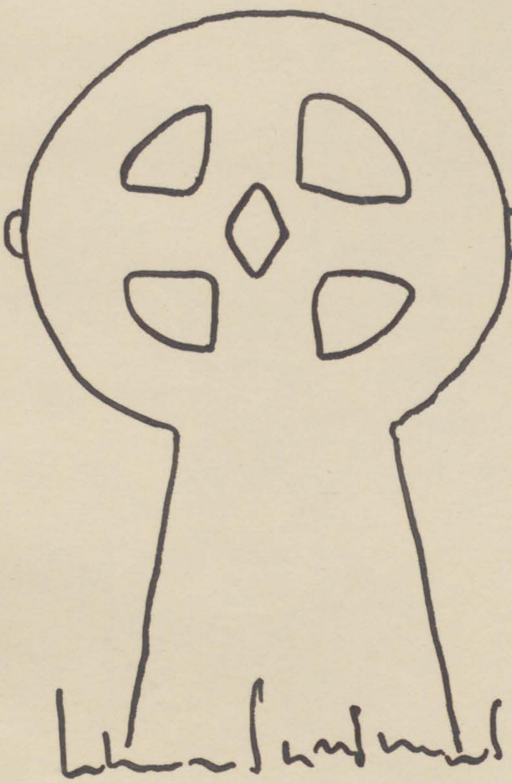

Ratasrist

mõõt 1:10

Joonis nr. 17.

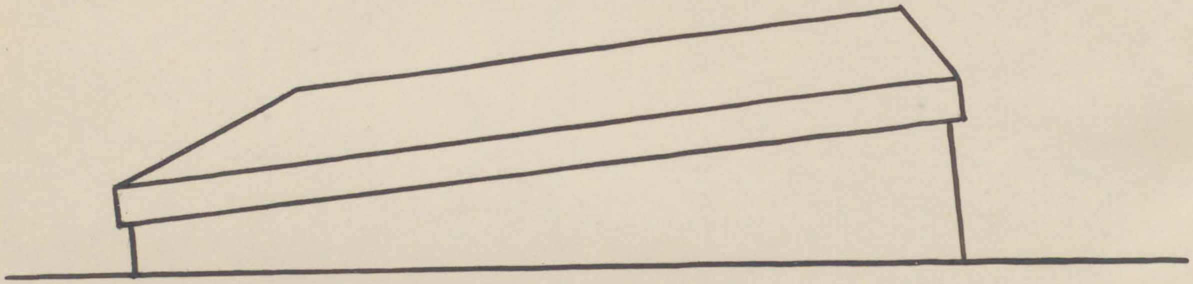

Paekivist hauaplaat.

Mõõt: 1:20

818

Joonis nr. 18.

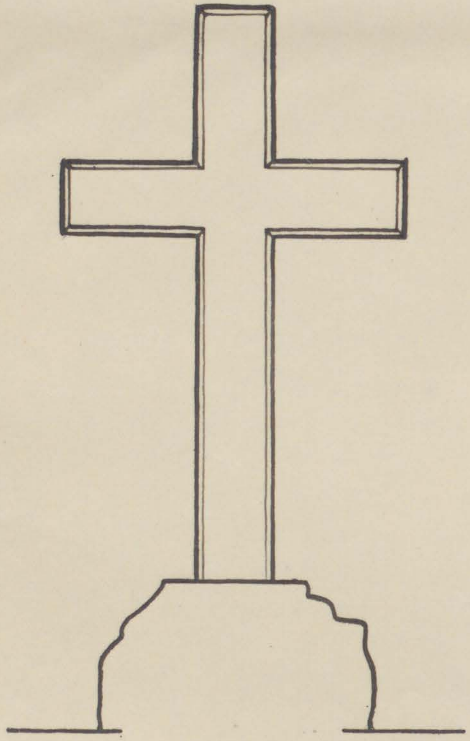

Raudrist graniitkivil

Joonis nr. 19.

Põimitud raudrist graniitkivil

Mõõt 1: 20.

Joonis nr. 20.

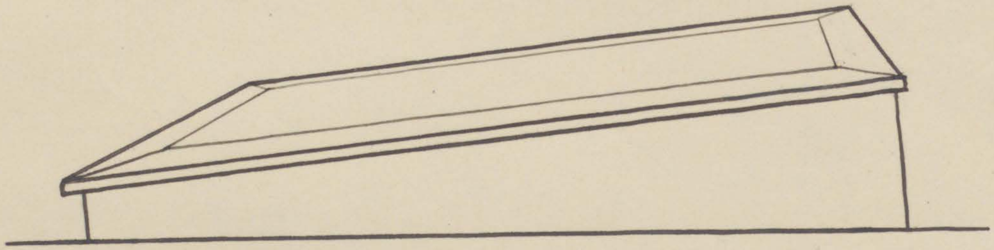

Hauaplaat rauast. Mõõt 1:20.

Joonis nr. 21.

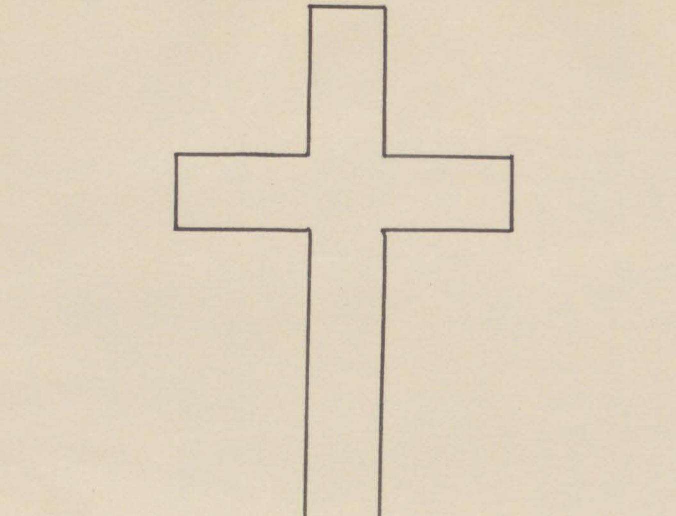

Marmor- /resp kivi-/ rist   Mõõt 1:20

Joonis nr. 22.

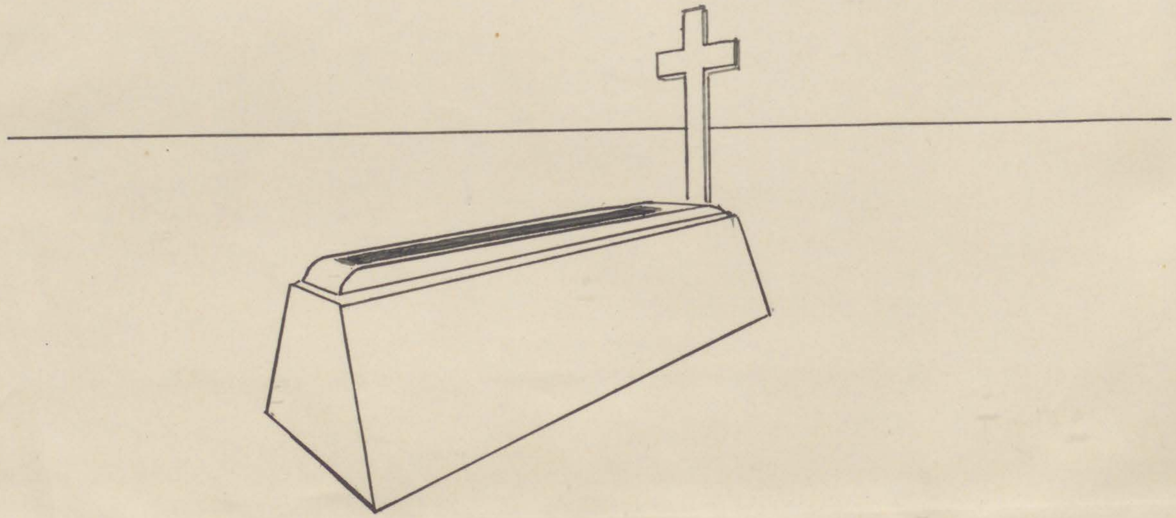

Tsementkattega haud.

Joonis nr. 23.

Märjamaa koguduse pitsatid.
Kaks ülemist vanemad, all praegu kasutatav.

Joonis nr. 24.

Märjamaa kirik ja surnuaia värav 1859. aastal.

/. Karte der Pastoraths-Ländereien zu Merjama 1859. /.

124

Joonis nr. 25.

Märjamaa pastoraat 1859. aastal.

/ Karte der Pastoraths-Ländereien zu Merjama 1859. /

125

Joonis nr. 26.

A

B

C

Koopia tinast armulaua riistade all olevatest märkidest.

A märgid karika all ; B märgid pateeni all.

C. Tsunftli märgid ja monogramm ristimisvaagna serval.

Päevik

mida kirjutas stud. theol. Erich Hindrikson sel ajal, kui ta tegeles kiriklikkude mälestusmärkide registreerimisega Märjamaa kihelkonnas Läänemaal, kus õpetajaks J. Lääne. Alatud on teda 25. maile, 1934., kui saabus nõusolek kähendatud töö läbiviimiseks, ja lõpetatud /13. leheküljel/ 8. augustil, 1935., kui uurija sõitis töö, uurimise huvides teist ning viimast korda Märjamaalt ära. Mis juhtus sellest ajast kuni töö lõpulikuu valmissaamiseni, sellest ei räägi Päevik kellelegi midagi, ei kirjade saatmisest õpetaja Läänele, ega ligi 3-nädalatest vastuste ootamistest. Päeviku lisab registreerimise töö juurde

stud. theol. Erich Hindrikson,

1935. novembris.

Eeltööd Tartu arhiivides ei ole tehtud

1.

25. mail, 1934. aastal sain Tartus olles nõusoleku Märjamaa õpetajalt F. Läänelt mälestusmärkide registreerimistöö läbiviimiseks Märjamaa kihelkonnas.

Nimetatud ülesande võtan endale õieti selleks, et vähendada senistes (alg- ja kesk-) koolides minusse istutatud vaenulikkust ajaloo vastu. Tahan kuulata möödund aegade laulu ja imetella selle võlu.

19. juunil, 1934.

Teekond Märjamaale lõppes nul pärast seda, kui olin Tartust välja sõitnud hommikul kell 04 15 ja jõudnud Tallinna kaudu sõites Märjamaa pastoraati õhtul hilja. Et õpetaja Lääne ise veel oli Tallinnas kirikupäeval, kus ma teda asjata püüdsin üles otsida, siis võttis mind siin vastu tema õde. Õpetaja jõudis koju Tallinnast öösel rongiga sõitnult. Vastuvõtt oli väga asjalik ja kandis peaaegu ametlikku ning tooni.

20. juunil, 1934.

Õpetaja tutvus minu ülesandega ja küsimuslehel leiduvate küsimustega.

Kiriku asutamise aja kohta andis õpetaja raamatu „Die Evangelisch-lutherischen Gemeinde in Russland – Herausgegeben vom Zentralkomitee der Unterstützungs Kasse für evange-

129

lisch-lutherischen Gemeinde in Russland II Band." 1911., lhk. 112, ptk. 44. — Samuti andis ta mulle lähemaks vaatlemiseks hõbedast ristimisvaagna.

Vastasin tervele reale küsimusist.

Märjamaa kirik asub samanimelisest raudteejaamast Rapla-Virtsu kitsarööpalisel raudtee liinil umbes kilomeetri kaugusel. Nagu näha vaatest kirikutornist, tõuseb see tee enne alevisse jõudmist väikese kolmnurga. Alevi moodustavad (ametlikult küll veel mitte alev) ühe tänava äärde ehitatud majad. Asula südamikus asub kaitseliidu maja ja rida poode.

Kirik jätab väga sümpaatse mulje — sihvakas torn, valged kirikumüürid nüüd küll vähe luitund. Aknad kirikul on ainult ühele poole — lõunasse. Kiriku ümber on näha rida vanemaid haudu; kiriku ümber on kasvand surnuaed.

Pastoraati lähim tee on sellest surnuaiast läbi, põldude vahelt edasi ligi paarsada meetrit. Pealt näha on see päris korralik suur talu aiaga, kus hulk marjapõõsaid ja õunapuidki.

Õpetaja Lääne elab siin poissmehe-elu oma umbes ligi 70-aastase emaga. Suveks on teda külastama tulnd ka tema õde, kes mind õhtul vastu võttis, ja keda ma alul eksikombel pidasin õpetaja abikaasaks. Õpetaja Lääne paistab olevat kaunis asjalik ja ametlik mees — võib olla on selle siise harjutand talle 7-aastane pastoriamet. Igatahes tekib igal sammul mul mulje, et ma siin vist väga oodatud külaline pole.

2.

ei antud dokumente lugeda?

21. juunil, 1937.

Õpetaja Halleri kirjutatud kroonikast luges õpet. Lääne ette koha sellest, kellele kirik pühendatud. Õpetaja Haller oli Märjamaa koguduses ametis 1896-1910. Esimese küsimuse vastamiseks mõõtsin kiriku pikkust ja laiust seest ja väljast, müüride paksust jne. jne.

Õpet. Lääne näitas mulle surnuaedasid ja vanemaid hauamärke. Surnuaiad on keskmiselt korras. Õpetaja sõnade järele on surnuaiad enne tema ametisse astumist (1927. aastal) väga maha jäetud olnud. Hauad olid maatasa, teed surnuaias polnud, ristid haudadel kas katki, viltu vajunud või üldse puudu. Oma ametiajal on ta õhutanud rahvast surnuaedasid korrastama, milline õhutamine ka on kannud vilja. Uuemal surnuaial – n.n. Viilumäe surnuaial pole midagi ei ajaloolis- ega kultuurloolisväärtuslikku. Seevastu kiriku ümber asetseval surnuaial vanim rist on pärit 1603-st aastast. Surnuaial on madal paekivist müür, mis aga peaaegu igast küljest on läbikäidav – augud sees. Lõunapoolne surnuaia osa on hoopis tühjavõitu. Sügavalt sammaldanud hauakivid näitavad meeli seda vana tõde – mis ajast, see arust. Nähtavasti ei leidu nende haudade ja hauaplatside eest hoolitsejat. Surnuaial ainukesena leiduv ratasrist on läinud katki, kui teda kord pinali-asendist on hakatud ajama püsti. Nüüd on isegi osa kaduma läinud. Surnuaia värav on aga korras ja ilus – on 1932. aastal ehitatud vabadus- ja maailmasõjas langenute mälestusmärgiks.

Lisaks eila ostetud vaatekaartidele kirikust ja vana surnuaia üldvaatest sain osta foto surnuaiaväravast – mälestusmärgist.

22. juunil, 1934.

Alganin surnuaial vesikoopiate tegemisega.

Praegu on kirikul üks kell tornis 1899. aastast. Enne on olnd tornis kaks kella, nüüd nimedud „Tegwi" valukojale Tartus alles hiljuti. Vanadest kelladest on üks enne lõhki läind, mille peale siis ongi lastud teha uus.

Kuna Viilumäe surnuaia väravast fotot pole, siis pidin ta joonistama; tegin selle.

23. juunil, 1934. Pühapäev Võidupühana, muidu laupäev.

Käisin hommikupoolel kirikus leerilaste õnnistamist vaatamas. Otse pärast jumalateenistust oli laulatus ja sellele järgnes matus. Matusetalituse kirikus peab küll õpetaja, tavaliselt aga surnuaiale saadab köster. Matusetalitusel orel ei mängind — see on kõige odavam viis: hoopis tasuta.

24. juunil, 1934. Pühapäev Jaanipäevana ja kalendri järgi nädala püha.

Ülel, s.o. Viilumäe surnuaial pidas õpetaja surnuaia püha. Rahvast umb. 1000 inimese ümber. Paistab, nagu oleksid siin kõik inimesed ratastel — kes hobusega, kes jalgrattaga. Viimaseid siin on eriti rohkesti. Käisin korra küngiga jaamas ja tulin teist teed mööda asula teise otsa välja.

Õhtul õpetaja päris, kui kaugel mu töö juba on — kas juba saab valmis. Seletasin, et nii paa-

4.

Kus selle kohta lähemaid andmeid!

-ei päevaga pole ma veel suutnud töö jaoks materjali küllaldaselt koguda. Pealegi on mul veel pooleli töö surnuaial – koopiaid ei saa nii äkki teha. Arhiivi juurde pole ma ka seni saand, sest õpetajal pole olnd aega juures olla, mulle aga arhiivi raudkapi võtit ei usalda. Õpetaja seletas siis, et talle tulevat eeloleval pühapäeval, s.o. 1. juulil, külalised ja tal polevat kuskile neid mujale panna kui just sinna tuppa, milles mina praegu magan ja kus on mu kohver mitmete asjadega. Igatahes arvestasin selle korteri ülesütlemisega; hakkasingi kohe tööle vaatamata pühapäevale. Mõõtsin õpetajamaja. Hiljem sain ühe introduktsiooni protokollide raamatu, kust sain andmeid inventari kohta 1775. aastal.

25. juunil, 1934.

Vesikoopia tegemine 1603. aasta ristist ebaõnnestus; kuna kiri on kitsas ja ligi sentimeetri kõrgune, siis ei saand ühtki poborit vajaliselt venitada. Tegin läbiõõrutava koopia kiriku N. seinal leiduvast tahvlist.

Tahvli kiri on ladinakeelne ja sõnade vahel on suuremaid tähti, teistest hulk kõrgemad. Rahva jutu järele langeb siis kirik kokku, kui keegi selle tahvli kirja „ära loeb". Kirjas leiduvaid suuri tähti arvates rooma numbriteks, saame arvu 1740. Seda arvu tuleb pidada tahvli asetamise aastaks, ehmi

kuskil protokollidest selle kohta mingeid andmeid leida pole.

Kiriku kantslis on tahvel pühakirja salmiga. Praegu on seal eestikeelne, aga vähem kui mõnne aasta eest tagasi on seal „rutsenud" veel saksakeelne tahvel. Nüüd on see õnneks kõrvaldatud. Õnneks sellepärast, et sarnast saksa mõju on meie kirikus veel küll-küll, ja Jumala sõna peab kuulutatama emakeeles, hoolimata kõigist muist „peentest" keeltest. Kantsli küljele on maalitud saksakeelne salm. / Jes. 58,1 /

Märjamaa kirikul on kaunis hea orel kallutava lõõtsaga. Õpetaja aitas tornikambrist muu koli ja prahi alt üles otsida altari vana võre, millest on järgi kaks tahvlit – Jeremiase ja Joosepi unenäo piltidega.

26. juuni, 1934.

Tegin mitmed koopiad. Järele vaadates ja üles otsides kõiki vanemaid hauamärke, leidsin senitеadaolevaile lisaks veel mõne pöösaste seest.

Õhtul koos õpetajaga uurisime kiriku arhiivi. Muude vanade raamatute hulgas leidsin vastu õpetaja lootusi ka eestikeelse piibli I trükist ühe eksemplari. Raamat on võrdlemisi hästi säilund, vaatamata sellele et tema olemisest kellelgi aimugi ei olnud; ainult tiitelleht ja mõned üksikud lehed seest on lahti.

27. juunil, 1934.

Tarvis oli teha koopiaid. Kivid ccandita on tugevalt sammaldunud – koopis hulk aega võtavad puhastamiseks. Päev kulus vii Märjamaa surnuaia hauamärkide puhastamiseks ja mõningate koopiate tegemiseks.

28. juunil, 1934.

On neljapäev ja aega siin Märjamaal olemiseks veel peale käesoleva üks terve päev, sest olen otsustanud ära sõita siit laupäeva lõunal, s.o. 30. juunil s.a., et end kiiud alata juba uues ja leplikumas ümbruses.

Tahaksin meeleldi teha koopia vanast saksakeelsest vaatslitahvlist. Et selle värv aga hästi tuhmunud ja üldse liiga ühtlaselt tume – kuldne kiri oli mustal põhjal, nüüd tume kollane pruunil põhjal – ja et koopia tegemisel kiri paremini paberist läbi paistaks / teen koopiajoonise, s.t. joonistan kirja üle / värvisin selle valge vesivärviga üle. Sain teha nimetatud koopia kirja pealkirjast ja esimesest reast.

29. juunil, 1934.

Täna sõitsin vanale surnuaiale, et joonistada hauamärkide tüüpe. Võlusväe surnuaed ei paku sel alal midagi erilist. Õpet. Lääne tuli oma külalistega kirikut vaatama. Olid õpetajad ~~Hasselblatt~~ ja Sterafelt ja veel paar ~~korrat~~ Siseministeeriumi juhtivaid tegelasist.

Lõunaks olin tööga valmis. Õhtupoolel kontrollisin kogutud andmeid õpetaja Lääne juuresolekul ja tegin täiendusi.

Õhtul kirjutasin õpet. juuresolekul üles allesolevate vanade ja praegu tarvitusel olevate armulauariistade tunnuseid.

30. juunil, 1934.

Õpetaja lubas töö ümberkirjutamisel ilmnevaid puudusi aidata parandada postiteel nõudmisele vaatates.

Lahkun suure heameelega Märjamaalt õhtupoolel. Rong läheb Rapla poole Märjamaalt kell 15^{42}.

Kuna ma juba kirjutasin seni üles kõik, mida tegin sel ajal, kui olin Märjamaal juba akul mainitud olukorral, siis tahan samuti seda edasi teha nüüd, kui jälle haaran sule, et veel esitada küsimusi juba pooleli oleval tööl, et juurde hankida ainestikku. Et ma kõigile küsimusile pole vastanud vajaliku selguse ja täpsusega, see tuleb panna küll selle arvele, et kiiruse ajatuna mitmed asjad / ja tihti väga olulised / olen jätnud sahe silma vahele. Loomulikult pean püüdma seda heaks teha sel teel, et läkitan Märjamaa õpetajale küsimusi, millele loodan saada vastuseid.

Esimese sarnase saadan välja Tartust

7. märtsil, 1935.

milles palun Tartu Ülikooli arh. arheoloogil. kabinetile muuseumi paigutamiseks järgmisi asju: 1. altari vana võre, 2. vanad liiliread, 3. vana kantslitahvel, 4. altari vana pilt, ja 5. kaks vaskplekist peksi. Peale selle esitan küsimusi altari võre, altari laua, Halleri kroonika, kirikumehe, õpetaja ametisoleku ajja ja õpet. Halleri kohta.

Märtsil, 1935.

Nii umbes nädal hiljem saatsin kaardi paari küsimusega. Nii 7. III saadetud kirja, kui ka selle kaardi sain tagasi

20. märtsil, 1935.

õpetaja Lääne vastusega.

Hiljem, 1935. kevadel

saatsin veel ühe kaardi küsimustega, mille peale õpetaja Lääne leidis, et minu nõudmised minevat väga suureks ja ma parem sõitku ise suvel sinna; küsimused jätab aga vastamata. Saatsin siis 10. juuni ümber kaardi, milles palusin luba Märjamaale minemiseks, ühtlasi pärisin, kui kauaks saab õpetaja oma juures ja millal vastu võtta. Sellele sain vastuse 20. juunil, kus rõhutati, et ma pidavat tundma nende koduseid olusid, et õpetaja ema olevat vana külaliste vastuvõtmiseks; suvitama ei lubavat ma ühekski päevaks, töö tegemiseks aga kas või 30-ks päevaks. Arutasin seda kaunis teravas toonis kirjutatud vastust ja leidsin, et sinna suvitama mind mingi asi ei tõmba, seepärast isegi töö arvel ei suuda viibida seal palju üle nädala. Viimast teatasingi

17. juulil, 1935.

saadetud kaardiga. Ühtlasi teatasin oma Märjamaale jõudmisest 22. VII. Kuna vastust sellele ei saand, pidasin ettepanekut vastuvõetavaks.

22. juulil, 1935.

Jõudsin õhtul Märjamaale. Selgus, et õpetaja oli läinud Tallinnasse kirikupäevale. Õpetaja Lääne ema sõnade järele jõudis minu viimane kaart kohale 21. juulil. Kuna mul polnud võimalust üksinda midagi teha, millega juba arvestatud oli /soovitati naaberpastoraati öökorterisse minna!/ siis sõitsin öösi kohe tagasi. Sellel käimisel puutus läbi

vihma võima niipalju, et jaama-asula tee oli õgvendatud — too kolmnurk enne asulat oli sirgeks tõmmatud õpetaja maade peale. Kiriku juures oli käsil katusseinte lappimine.

6. augustil, 1935.

Helistasin lõuna ajal Märjamaa õpetajale — ta oli nõus, et õhtul tema juurde jõuan. Nii siis jõudsingi õhtul sinna.

7. augustil, 1935.

Õpetajaga pikemal jutuajamisel selgus, et kaart, mille saatsin talle enne eelmist sõitu, saabus talle 19. juunil, kuid ta oli mõelnud, et kui üliõpilane ei tea õpetajatepäevast midagi, las ta siis jookseb asjata. Hea veel seda kuulda polnud, et õpetaja mind just sihilikult lasi asjata edasi-tagasi läbi vihma sõita. Sest kui eelmine kord jõudsin tagasi Rodajaama, pidin läbi pori kaas tundi kõmpima, sest minna oma koduseid vastutulemise nõudmisega nii narritada ei võind, nagu see osaks langes mulle.

Vihmase ilma tõttu ei saa ma täna pildistada. Õpetaja seletuse järele on eelmisest aastast saatic valmis ehitatud Niiskuse surnuaiavahi majja, millest tol ajal oli valmis ainult alusmüür.

Kirikus otsisin välja kaktoli vana saarakulse taboli ja kirjutasin selle maha ära. Kõik on kõik seda laadi, nagu kaks esimest rida, millest veel on koopia-foonis. Tegin täpsad mõõtkavalised joonised kõigist nishidest — kaks torniruumis, kolm kirikulaevas. Mõõtsin Moosese ja

Jeesuse kujude võrgune altaripildi raami uuendusis. Vappide joonistamise leidsin ülearuse, kuna neil on olemas foto. Kantslikatusel leiduvad vapid joonistasin. Põrandas leiduvate epitaafide pildistamist ei pidanud ma tarviliseks, kuna pilt — ka väga hea — ei anna mingit abi nende seletamiseks. Kirjasid mingisuguseid pole, samuti on raske leida * vappidegi äärjooni, rääkimata reljeefsuse [illegible] [illegible] vapel*. Epitaafil [illegible] on selgelt näha palvetava rüütli kuju, jalgade juures kiiver ja teisel pool ristis kindad.

Tornist otsisin üles altari vana võre, millest alal on kaas pilti, neist üks katki. Nimelt on altari vana võre ligi meetri kõrgune olnud. Ta on praegu nurks/ raamitud tahvlitest. Ühel osal on neli tahvliauku, kahel osal kummalgi kolm. Igal tahvlil on vahtavasti olnud pilt ja selle kohal peal või all selgitav kiri raami peal. Kirjutasin ära raamidel leiduvad kirjad. Altaripilti valgustav lamp on sel aastal juurde ostetud. Samuti on sel aastal tõstetud ühe astme võrra oreli kõrval koori põrandat.

Pastoraadis. Õpetaja avas arhiivi tulekindla kapi ukse. Tema juuresolekul võrdlesin arhiivi nimistut arhiiviga ja leidsin, et nimistu on õige. Arhiivist on vahepeal Siseministeeriumi nõudel välja saadetud õpet. Halleri kirjutatud kroonika 1905. ja 1906. aasta kohta. Õpet. Gobhard Haller on olnud Märjamaal õpetajaks 1896 – 1910. 29. I 1935 on alanud õpet. Lääne uue kroonika kirjutamist, kus ta alguses annab ülevaate oma eelmistest ametiaastatest saadik siiani tehtud tööst. Hakkasin õpetajale meelsi rääkima juba eelmainitud asjade väljaandmise pärast [illegible] arheol. kab. muuseumile. Muinsuskaitse all on neist

asjust vanad lühtrid, keske tarvitatakse praegu ja altari vana võre jasab
viisama ülaval tornis. Viimase väljaandmisega oli õpet. nõus. Oli ju
väga hilja, kui sain magama.

8. augustil, 1935.

Ilm selge. Tegin esimese foto Viitna-
mäe surnuaiavabi majast. Hiljem viinu järel tegin veel mõne võtte,
nimelt: altari vanast pildist, kantslist ja pundalikule valgustatud f., besküljest,
vanadest lühtritest. Hiljem pastoraadis pildistasin armulaua-
riistu. Lõunasele vaevalt jõudsin joostes. Seal, tulles läbi surnu-
aiast, pildistasin surnuaia vanima risti. Kuna esikülg on kinni
maetud põõsastega, siis tegin võtte tagaküljest. Kojin jõudsin
korralikult.

11. tööpäeva.
Õpetaja vastutulematu!
Arhiivides töötamine?